

Особливу подяку автор висловлює академіку НАН України, директору Інституту регіональних досліджень НАН України Мар'яну Івановичу Долішньому за творчу підтримку та надання можливості опублікування цієї книги.

Автор висловлює щирю подяку рецензентам докторам економічних наук, професорам Козоріз М.А., Мальському М.З. та Мокію А.І. за сприяння підготовці цієї книги.

РОЗДІЛ 1 НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА РЕГІОНІВ

Однією з характерних рис сучасної Європи є швидкий розвиток міжнародного співробітництва регіонів – однієї з особливо ефективних рушійних сил європейської інтеграції та об'єднання людей. Співробітництво між регіонами у Європі вносить важливий вклад в зміцнення демократичної та політичної стабільності у державах–членах ЄС, у їх економічний, екологічний, культурний та соціальний розвиток. Є значні досягнення такої співпраці, особливо у сфері соціальної згуртованості, навколишнього середовища, культури і освіти. "Регіони є головними підвалинами демократії; вони – опора культурного різноманіття в Європі, головні партнери в соціальному та культурному розвитку. Тому саме вони мають взяти на себе відповідальність у тих галузях, де в них є перевага: в економіці, культурі, захисті довкілля, в регіональному та загальнодержавному плануванні, науці тощо. Велика різноманітність регіонів... обумовлює чималу кількість моделей та структур, що визначають регіональний розвиток" [104].

1.1. Міжнародне співробітництво регіонів

Міжнародне співробітництво регіонів здійснюється як *міжтериторіальне, міжрегіональне та транскордонне*. З підписанням "Протоколу № 2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, який стосується міжтериторіального співробітництва" [150] в основному було завершено введення понятійного апарату для цієї сфери діяльності.

Коротко наведемо ці визначення та порівняємо їх з окремими термінами, що використовуються в Україні.

Якщо прослідкувати історію появи понятійного апарату, то першим був введений термін "транскордонне співробітництво" у 106 Мадридській Конвенції загальних принципів транскордонного співробітництва [47].

У Конвенції *транскордонне співробітництво* визначається як **"...будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або**

владами, що знаходяться під юрисдикцією двох або декількох договірних сторін, а також укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей". У цьому ж документі уточнюються поняття: територіальні общини або органи влади як... "громади або органи, які здійснюють місцеві та регіональні функції та визнаються як такі внутрішнім законодавством кожної держави".

У Статуті Асамблеї європейських регіонів визначається **міжрегіональне співробітництво**, під яким розуміють будь-які зв'язки, встановлені між регіонами, що належать до різних держав.

Однак, як виявилось, необхідно було удосконалити категорійний апарат поняттям міжтериторіального співробітництва, яке було введено Протоколом №2 до Рамкової конвенції (1998). Це пов'язано з тим, що у міжнародні відносини можуть вступати, в залежності від національного законодавства, не лише регіони, які знаходяться безпосередньо після центрального уряду, а й інші територіальні утворення нижчих рівнів і не обов'язково сусідні території (транскордонне співробітництво).

"Міжтериторіальне співробітництво" означає **будь-яку взаємо узгоджену діяльність, спрямовану на започаткування відносин між територіальними общинами та властями двох або більше договірних сторін, крім відносин транскордонного співробітництва між сусідніми органами влади, включаючи укладання між територіальними общинами та органами влади інших держав угод про співробітництво** [150].

Таким чином, найбільш широким поняттям є міжтериторіальне співробітництво, яке визначає право територіального органу влади будь-якого рівня співпрацювати з відповідними територіальними органами влади інших держав (для України – АРК, області, райони, селищні ради, міста). Міжрегіональне співробітництво окреслює правові рамки територій, що стоять на другому після центрального рівня (для України – це області та Автономна республіка Крим, м. Київ та Севастополь, для Швейцарії – кантони, для Австрії, Німеччини – землі, Польщі – воєводства тощо).

Транскордонне ж співробітництво чітко означає співпрацю **суміжних територій сусідніх держав**, тобто визначальним є наявність **кордону** між співпрацюючими територіями. Не можна

говорити про транскордонне співробітництво не сусідніх держав.¹ На наш погляд, є деякі розбіжності у трактуванні ст. 1 Додаткового протоколу до Європейської рамкової конвенції, з читання якої робляться висновки про не обов'язковість наявності кордону для транскордонного співробітництва [31]. Однак, у преамбулі до Протоколу № 2 до цієї ж Конвенції чітко вказується на те, що співробітництво транскордонне здійснюється між органами влади **сусідніх** територій, а між іноземними органами влади, які не є сусідами – міжтериторіальне.

Таким чином, поняття "міжтериторіальне" та "міжрегіональне" можна вживати як ідентичні, якщо визначитися з поняттям регіон. Якщо під територією розуміти різного рівня адміністративно-територіальні одиниці держави (рис.1.1), включаючи й 2-й рівень безпосередньо після державного (тобто, за європейським визначенням – регіон), то поняття "міжтериторіальне" буде включати і "міжрегіональне" співробітництво [16].

Розглядати ж транскордонне співробітництво доцільно окремо передусім тому, що в умовах транскордонного простору проблем, які виникають та які необхідно вирішувати, є набагато більше, ніж тих, які виникають в стосунках територій (регіонів) різних держав. Часто ці проблеми носять об'єктивний характер – не залежний від людини: перенос забруднень на суміжні території, спільні водні ресурси тощо.

Реалізуючи програму інтеграції у ЄС, Україна повинна використовувати вже вживану термінологію у Європі. Так, протягом значного періоду в Україні вживався термін "*прикордонне*" співробітництво і лише в останні 10 років став вживатися термін "*транскордонне*". Тому доцільно було б дещо визначитися і з цими термінами.

За своєю суттю співпрацю сусідніх територій визначають обидва терміни. Перший термін є більш звичним в Україні, він використовувався в умовах, коли кордон був достатньо закритий для широкого обміну. Не було мови також про створення транскордонних об'єднань (єврорегіонів) та реалізації проектів для

¹ Прим. Не слід плутати можливість функціонування міжнародних організацій та об'єднань (наприклад, Асамблея прикордонних та транскордонних регіонів), метою діяльності яких, між іншим, є вирішення транскордонних проблем. Як центральні органи влади держав, так і окремі міжнародні організації **забезпечують** транскордонне співробітництво, яке реалізують територіальні органи влади та громади.

вирішення спільних проблем суміжних територій ні на міждержавному, ні на міжрегіональному рівнях. Об'єктами досліджень були прикордонні території кожної з суміжних держав зокрема, і не розглядалися спільні проблеми. Термін "*прикордонне співробітництво*" почав вживатися у 70-х роках минулого століття для означення культурних відносин та політичних акцій між сусідніми регіонами по обидві сторони кордону та для означення прикордонної торгівлі, що отримала розвиток у 1973-75 рр. на основі безпосередніх угод між обласними спілками споживчої кооперації України та кооперативними організаціями Угорщини, Чехословаччини, Польщі та Румунії, а з 1980 р. і між органами державної торгівлі прикордонних областей цих країн [22]. Проте, на даний час, взаємні відносини прикордонних територій відбуваються в значно більшій кількості сфер і, часто, незалежно від волі та бажань людини та відміченого нею кордону – в атмосфері, по воді тощо ("trans" в перекл. "пере", переносити, переміщати тощо). Тобто категорія "*транскордонне*" більше відповідає суті того, що відбувається на прикордонних територіях. Крім того, на сучасному етапі за об'єкт дослідження часто береться **транскордонний регіон**, про що ми вже згадували вище. Таким чином, можна зазначити, що **транскордонне співробітництво** більш широке поняття, яке охоплює всі вище наведені моменти.

Тому для визначення транскордонної та прикордонної співпраці, на наш погляд, доцільно розширити звичне в Україні поняття прикордонної співпраці до суті поняття транскордонної, яке більше використовується в світі та вживати їх в подальшому як тотожні, якщо інше не буде вказане.

Зрозуміло, що запропонована ієрархічність понять, як і більшість інших у різних галузях знань, є певною мірою, умовною. Але така домовленість щодо змістовності та вживаності термінів дозволяє науковцям та практикам говорити та дискутувати на одній мові і внести єдине трактування у законодавчі та нормативні документи.

Проте, в прийнятому 24 червня 2004 року Законі України "Про транскордонне співробітництво" при обговоренні в Комітеті Верховної Ради з питань Європейської інтеграції було змінено визначення транскордонного співробітництва, запропонованого робочою групою, яка пропонувала наступне:

"транскордонне співробітництво – спільні дії, спрямовані на поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних,

культурних та інших відносин між територіальними громадами та місцевими органами виконавчої влади України і територіальними громадами та відповідними органами влади **сусідніх** держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством".

Це визначення було замінене на наступне: "транскордонне співробітництво – спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами влади **інших** держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством".

Як видно, виділені автором слова "сусідніх" та "інших" суттєво змінює поняття транскордонного співробітництва, яке прийняте в Європі, в рамковій Конвенції, ратифікованою Україною.

Щоб не вступати в чергову полеміку з приводу визначень, наведемо понятійний апарат, узагальнення якого представив Ганс-Мартін Чуді (Швейцарія) на IX-му засіданні Конгресу місцевих і регіональних органів влади в Європі (Страсбург, 4-6 липня 2002 р.) в доповіді "Сприяння транскордонному співробітництву: важливий чинник демократичної стабільності в Європі"[274]. "Для означення всіх форм співробітництва, взятих разом, використовується "транс-Європейське співробітництво" (trans-European co-operation). Відмінності у поняттях можуть бути викликані при визначенні співпраці у наступних випадках:

- **транскордонне співробітництво** (cross-border co-operation) – розуміється бі-, три- або багатостороннє співробітництво між місцевими та регіональними органами влади (напівгромадські і приватні суб'єкти також можуть бути включені у цей контекст), що здійснюється у географічно **суміжних** територіях. Це стосується і територій, відокремлених морем;
- **міжтериторіальне співробітництво** (inter-territorial co-operation) – розуміється бі-, три-, або багатостороннє співробітництво між місцевими і регіональними органами влади (напівгромадські і приватні суб'єкти також можуть бути включені у цей контекст), що здійснюється між несуміжними територіями;
- **транснаціональне співробітництво** (transnational co-operation) – розуміється співпраця між національними, регіональними і місцевими органами влади відповідно транснаціональних програм

та проектів. Ця форма співробітництва охоплює великі суміжні території і включає суб'єкти по крайній мірі двох держав-членів ЄС і/або країни не-членів ЄС."

Прикладом цього є Організація субрегіонального співробітництва держав Балтійського моря (ОСС ДБМ) та Регіональна рада для співробітництва на регіональному рівні, що діє в рамках Ради Баренц-Євро-Арктичного регіону (РБСААР).

Таким чином, чітко видно, що транскордонне співробітництво здійснюється лише між суміжними територіями.

Транскордонне співробітництво – це, інакше кажучи, специфічна сфера зовнішньоекономічної, політичної, екологічної, культурно-освітньої та інших видів міжнародної діяльності, яка здійснюється на *регіональному рівні*, і яка, охоплюючи всі загальні їхні форми, відрізняється необхідністю та можливостями більш активного їх використання, а також низкою особливостей, а саме – наявністю кордону і необхідністю його облаштування, спільним використанням природних ресурсів і, відповідно, спільним вирішенням проблем екологічної безпеки, більш широким взаємним спілкуванням населення сусідніх держав та особистими зв'язками людей, значно вищим навантаженням на інфраструктуру (дороги, зв'язок, сферу обслуговування, придорожня інфраструктура) [15].

Основою транскордонного співробітництва є **процес створення зв'язків та довірливих відносин у прикордонних зонах** з метою пошуку рішень для спільних та ідентичних проблем. А "філософія транскордонного співробітництва" полягає у тому, що два суміжні прикордонні регіони співпрацюють в процесі розробки планів та вибору пріоритетів розвитку, а не працюють окремо, а потім узгоджують плани розвитку за окремими заходами. Транскордонна співпраця полягає у тому, щоб у діалозі в усіх сферах життя були задіяні всі соціальні групи населення та адміністративні органи [260].

Транскордонне співробітництво спрямоване на подолання негативних аспектів існування кордонів та наслідків, які виникли на прикордонних територіях через їх розташування на національних окраїнах держав і має на меті покращення умов життя населення. Серед головних цілей такої співпраці є:

– подолання існуючих стереотипів та упереджень по обидві сторони кордону;

– усунення політичних та адміністративних бар'єрів між сусідніми народами;

– створення господарської, соціальної та культурної інфраструктури, за умови формування спільних органів, господарюючих суб'єктів, осередків тощо [258]

Знання та розуміння сусіда є так само важливими, як і формування довіри. Різноманітність проблем та потенційних можливостей розвитку по обидві сторони кордону на просторах Європи призводить до того, що **транскордонне співробітництво стає неминучим, бо служить втіленню в життя принципів міжнародного права в чітко визначеному регіональному аспекті.** [48]

1.2. Роль транскордонного співробітництва у регіональному розвитку та інтеграційних процесах

Найвагоміший досвід міжнародного співробітництва регіонів було отримано в сфері транскордонного співробітництва. Характерною особливістю сучасної Європи є не лише спільна культура та історія, а й велика кількість кордонів між державами. Більшість сучасних європейських держав сформувалася в 19 – му та 20-му століттях, проте надто мало є кордонів, які довго залишалися незмінними, як наприклад, кордони Іспанії з Португалією та Францією, чи Швейцарії та Німеччини, що є одними з найстаріших в Європі [200]. Протягом останніх трьох сторіч формування кордонів часто здійснювалося за результатами воєнних дій, розділяючи регіони та етнічні групи, а страх перед військовою агресією зумовив низький рівень заселення прикордонних регіонів. Господарська діяльність, торгівля тяжіли до центру, транспортні шляхи прокладалися паралельно до кордону, а існуючі до чергового переділу не використовувалися або ліквідовувалися. Така ситуація спостерігалася на західному прикордонні бундесу СРСР, де було розібрано багато кілометрів залізничного полотна європейського стандарту та побудовані більш широкі колії стандарту СРСР. Території з природними ресурсами, як вугілля чи залізна руда, з значною концентрацією промисловості і людей часто були об'єктами конфліктів, причинами спорів та воєн. Окрім цих винятків, розвиток прикордонних територій відбувався з запізненням

як периферійних, з слабо розвинутою інфраструктурою та з обмеженим транспортним сполученням. Природні кордони (річки, моря та гори тощо) ще більше посилювали бар'єрну функцію кордонів. Політична ідеологія, амбіції військових блоків призвели до того, що кордони стали непроникними, а різна політика господарювання на прикордонних територіях сусідніх держав, зокрема, адміністративна, податкова, митна тощо, ще більше розділяли народи. Більшість населення прикордонних регіонів зіткнулася безпосередньо з військовими та релігійними конфліктами, що залишили у свідомості страхи та упередження. Такі відносини негативно впливали на готовність до встановлення нових контактів та можливої співпраці.

Транскордонне співробітництво у Європі почало активно розвиватися в 50-х роках, після II-ї Світової війни, коли представники багатьох прикордонних регіонів почали зустрічатися для обговорення можливості ліквідації кордонних бар'єрів та подальшого розвитку транскордонної співпраці. Основою цьому перед усім стали потреба покращення життєвого рівня населення, бажання стабільного миру, усунення непотрібних обмежень, а також інших факторів, які спричинили роз'єднання людей та організацій в прикордонних регіонах. Проте, в деяких західноєвропейських країнах, як Греція, Іспанія та Португалія транскордонна співпраця активізувалася лише з 80 – тих років завдяки серйозним політичним змінам, введенню демократичної системи та членству в Європейському Союзі. В країнах Центральної та Східної Європи подібний процес розвитку співробітництва почав інтенсивно відбуватися після 1989 року. Утворення нових держав та кордонів в результаті розпаду СРСР, Федеративної Республіки Югославії, Чехословаччини на тлі збереження національного суверенітету на певний час призупинили транскордонне співробітництво на старих кордонах та не розвивали на нових. В новостворених державах значна частина прикордонних територій до розділення були внутрішніми територіями, що підпадали під дію єдиного законодавства, митного режиму і у даний час не мають ознак периферійності старих прикордонних територій. Як не парадоксально, але на нових прикордонних територіях проходили два процеси паралельно – облаштування кордону з посиленням його бар'єрної функції та розвиток транскордонної співпраці, основною метою якої є нівелювання наявності кордону.

Водночас, у Європі відбуваються три, на перший погляд відмінні, але тісно пов'язані між собою процеси [48]:

- Згорання кордонів всередині держав-членів Європейського Союзу, внаслідок чого їхні національні кордони перенеслися на зовнішній кордон ЄС, а тому стали зовнішніми відносно третіх держав. З 1995 року цей процес продовжувався водночас з розширенням ЄС.
- Намагання встановити інтелектуальні, культурні, політичні, економічні контакти з третіми державами, що знаходяться за зовнішніми кордонами ЄС.
- Процеси демократизації в країнах Центрально-Східної Європи та їх вступ до Ради Європи.

Ці процеси безпосередньо впливають на всі прикордонні регіони у Європі. Не може уникнути цього впливу і Україна.

1.2.1. Зміна функцій кордонів

Для осмислення ролі та місця транскордонного співробітництва у територіальному розвитку та інтеграційних процесах доцільно ознайомитись з сучасними поглядами на ці проблеми вітчизняних та зарубіжних науковців, попередньо розглянувши функції кордонів та їх типологізацію.

З вітчизняних науковців найбільш повно питання щодо ролі транскордонного співробітництва висвітлює І.Студенніков у роботі "Транскордонне співробітництво та його місце в регіональному розвитку" [178]. Він базується на типологізації функцій кордону швейцарського географа Реміджіо Ратті – відомого науковця з проблем транскордонного співробітництва, який зазначає, що "кордон містить подвійну концепцію: в один і той же час він може слугувати чинником, що розділяє різні політично-інституціональні системи, і чинником, що забезпечує контакт між різними соціальними колективами"[267].

Виконуючи водночас розділяючу та контактну функції, згідно типологізації Ратті Р, кордони виконують роль:

- бар'єру (переважаючими є фактори відокремлення та закритості, також ефект економічної ізоляваності);
- фільтру (кордон є у цілому відкритий, але виконує фільтруючу функцію згідно завдань національної безпеки);

– відкритого кордону (домінуючою є контактна функція і здійснюється транскордонне співробітництво як складова інтеграційного процесу).

Студенников І. вважає, що така типологізація є найбільш вдала для створення теоретичного підґрунтя для визначення місця транскордонного співробітництва у процесі європейської інтеграції. Погоджуючись з цим висновком, на наш погляд, доцільно розглянути також інші типологізації функцій кордону, які будуть важливі при осмисленні ролі транскордонного співробітництва на сучасному етапі.

Так, Томаш Коморніцкі зазначає, що в широкому розумінні кордони мали та мають три основні функції [250, с.25]:

- військову (бар'єр для чужоземної військової агресії);
- економічну (бар'єр для вільного руху товарів);
- цивільну (бар'єр для вільного переміщення людей).

Аналізуючи зміни функцій кордонів в Західній та Східній Європі, Т.Коморніцкі визначає, що одними з найбільш суттєвих показників, що характеризують кордон, зокрема **в інтеграційних процесах**, є рівень **проникності та пропускну здатність кордону**. Щоб зрозуміти їх важливість для транскордонного співробітництва, попередньо визначимо, що таке інтеграція з огляду на функції кордонів. Зазвичай, виділяють 5 етапів інтеграції:

- *зона вільної торгівлі* (взаємне усунення митних зборів, збереження незалежної митної політики відносно третіх країн);
- *митний союз* (усунення будь-яких обмежень у взаємній торгівлі і ведення спільної тарифної політики з третіми країнами);
- *спільний ринок* (додаткове введення вільного руху капіталів та робочої сили);
- *економічний та валютний союз* (спільна економічна та монетарна політика, тяжіння до введення спільної валюти);
- *повна економічна інтеграція* (об'єднання економік, що зумовлює політичну інтеграцію – перспектива федерації) [223, 107].

У своїх інтеграційних процесах Європа, що зазначають багато вчених, пройшла шість етапів (фаз) **зміни функцій кордонів** у середині Європейського Союзу з одночасним посиленням контролю на зовнішніх кордонах ЄС [250, с.39-40].

Фаза I. Залишаються військові функції, та, водночас, встановлюються функції економічного та цивільного кордону. (Подібна ситуація спостерігається у колишній Югославії).

Фаза II. Знижується роль функції військової, але утримується роль економічної функції (мита) та цивільної (утруднення виїзду – паспорт і в'їзду – візи)

Фаза III. Починаючи з цієї фази, економічна та цивільна функція кордону поступово обмежуються. Наступає лібералізація міжнародної торгівлі та паспортного контролю всередині Союзу при дотриманні повного візового контролю руху осіб і товарів із сусідніх країн з ЄС (наприклад, норвезько-російський кордон). З цієї фази можна говорити про початок економічної інтеграції.

Фаза IV. Міжнародна торгівля проходить подальшу лібералізацію, згідно з планами економічної інтеграції країн-членів ЄС. Впроваджується безвізовий рух при дотриманні контролю осіб та товарів із сусідніх держав (наприклад, польсько-німецький кордон)

Фаза V. Виникає повна свобода руху товарів (відміна в більшості випадках мита і митних зборів, реалізація третього етапу економічної інтеграції). Безвізовий рух замінено повною свободою переміщення, працевлаштування і зміни місця проживання. Прикордонний контроль максимально спрощено і обмежено (наприклад, французько-швейцарський кордон).

Фаза VI. Повністю ліквідовано прикордонний контроль, допускається перетин кордону в будь-якому місці (кордон у рамках Шенгенської групи).

У 1970 році кордони країн Бенілюксу перебували у VI фазі, останніх країн ЄС – у V фазі. IV і III фази були характерні для кордонів країн Європейського Союзу з іншими капіталістичними країнами, II фаза – між кордонами соціалістичних країн, I фаза – між військовими та економічними блоками (залізна завеса). У середині 70-х років території, для кордонів яких була характерна VI фаза не змінились, V фаза поширилась на території країн ЄС та EFTA. У IV і III фазах перебували окремі кордони між соціалістичними країнами, а фаза II була характерна для кордонів між блоками та між соціалістичними країнами Східної Європи та СРСР. У 80-х роках, з підписанням Шенгенської угоди VI фаза ще охопила кордони Франції та Німеччини, V – нових членів ЄС (Іспанії, Португалії, Греції). Одночасно кордони деяких європейських соціалістичних країн перейшли до II фази (Польща).

У даний час VI фаза охоплює кордони країн Шенгенської групи, V – практично характерна для кордонів всіх країн Західної Європи,

включаючи нових членів ЄС; IV – для всіх країн – суміжних з державами ЄС (крім країн СНД) та між країнами Південно-Східної Європи, що не є членами ЄС. Внутрішні кордони між країнами СНД та колишньої Югославії на даний момент постійно змінюються і не можна ще їх характеризувати якоюсь фазою [250, с.41-42].

Якщо застосувати даний підхід до України, то можна сказати, що західний та південно-західний кордони України до розширення ЄС знаходились у III фазі, однак, на даний час повернулися у II фазу. Інші кордони України, що були внутрішніми у СРСР, також перебувають у II-й фазі, проте підписання угоди про Єдиний економічний простір, при дотриманні всіх умов щодо зони вільної торгівлі, створює передумови для визначення функцій кордону, що характерні для IV – V фаз.

Таким чином, **транскордонне співробітництво як чинник інтеграційного процесу**, спрямоване на досягнення як мінімум V-ї або VI-ї фази зміни функцій кордону, тобто направлене на повну ліквідацію будь-яких обмежень щодо руху через кордон.

Всередині Європейського Союзу кордони практично не мають бар'єрних функцій, однак вони значно посилюються на його зовнішніх кордонах. Це відчули на собі українці, що встигли звикнути до вільного в'їзду у всі сусідні держави, а вимушене, на вимогу ЄС, введення візового режиму значно ускладнило ці поїздки. Не дивлячись на те, що з більшістю сусідніх країн візи безплатні, це все одно призвело до зменшення потоку через кордон, особливо мешканців, що проживають в межах 50 км прикордонної смуги. Поїздка до консульських установ для отримання візи, які зазвичай розміщені у обласних центрах (і часто не обходиться одним разом), забирає багато часу, нервів, а також коштів – все це значно призупинило прикордонний рух. Тому, дуже важливо розвивати транскордонне співробітництво і створювати полегшені умови для прикордонного руху громадян.

Транскордонне співробітництво всередині країн ЄС розвивається дещо інакше – має інші цілі (досягнення повної інтегрованості транскордонного простору), ніж на зовнішніх кордонах ЄС, чи між останніми країнами, що не входять до ЄС та не є сусідами. У цих країнах основною метою транскордонного співробітництва є підвищення життєвого рівня мешканців прикордоння та вирішення спільних проблем об'єднаними зусиллями. Таким чином, з огляду на цілі розвитку транскордонного співробітництва можна виділити три

групи кордонів: внутрішні кордони ЄС; зовнішні кордони ЄС; кордони між країнами – не членами ЄС.

Основна роль транскордонного співробітництва у інтеграційних процесах визначається можливістю прискорення процесів вирівнювання якості життя населення прикордонних територій, щонайменше, до середньоєвропейського та досягнення вільного руху товарів, людей і капіталів через кордон до повної інтегрованості простору. Транскордонне співробітництво у найпростіших його формах (підрозділ 2.2) відбувається постійно, а значить постійно відбувається і формування інтегрованого простору у транскордонному регіоні. Ці процеси прискорюються також глобалізаційними чинниками. Можна сказати, що ТКС є попереднім та доповнюючим елементом інтеграції держави.

1.2.2. Поняття транскордонного регіону

Зміна функцій кордону, поява крім бар'єрної – контактної, або інакше кажучи – інтегруючої [119] функції, зумовила зміну наукової термінології при аналізі територій, безпосередньо прилеглих до кордону – прикордонної зони та прикордонної смуги [106, с.7]. За визначенням **прикордонна зона** визначає території районів, міст, селищних рад, що прилягають до державного кордону і у яких запроваджено відповідний режим. **Прикордонна смуга** визначається в межах 2-50 км від кордону залежно від чинного законодавства конкретної держави. Ці дефініції фактично визначають **режим** перебування у прикордонних територіях людей та товарів і, із зменшенням ролі бар'єрної функції кордону, замінюються на поняття прикордонний регіон. У Рекомендаціях щодо транскордонного співробітництва для місцевих та регіональних органів влади в Європі пропонується використання адміністративного підходу до визначення прикордонної території, який полягає у визначенні останньої як адміністративно-територіальної одиниці держави, що знаходиться на рівні, безпосередньо нижчому після державного. Тобто, ставиться знак рівності між **прикордонною територією** та **прикордонним регіоном** держави [178].

В науковій літературі і в практиці використовується різне тлумачення регіону. Для даного дослідження найбільш важливим аспектом визначення регіону є його адміністративний статус з

огляду на компетенції щодо можливостей здійснення співробітництва, і намагання відокремити застосування "міжрегіональний", який не відноситься у цьому сенсі до співпраці адміністративних територій. Тому, для початку, спробуємо розглянути еволюцію поняття "регіон".

Як подається у тлумачному словнику – регіон – певна територіальна одиниця (район, область, зона), що вирізняється з поміж інших таких же одиниць специфічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними, економічними тощо) [28, с.1020]. Для більшості досліджень таке тлумачення буде достатнім, проте, для нашого дослідження дуже важливий також аспект цілісності регіону, взаємозв'язок між його елементами. Тому, ми погоджуємося з Гранбергом В., який у своїй фундаментальній книзі "Основи регіональної економіки" подає найбільш загальне поняття регіону, – *це визначена територія, що відрізняється від інших територій рядом ознак і яка має деяку цілісність, взаємозв'язність елементів, які її складають* [34]. Це поняття регіону є абстрактним та передбачає, що його конкретизація та змістовна інтерпретація здійснюється при виділенні визначених типів регіонів.

Регіони виділяються з території відповідно з визначеними цілями та завданнями. Очевидно, у різних науках і сферах практичної діяльності використовуються свої принципи виокремлення регіонів. Зокрема, для економіки найбільше значення має виділення регіонів з позицій адміністративного та економічного управління, місця у територіальному поділі праці, функціонування ринків праці, товарів, послуг, типовості соціально-економічних проблем тощо. Поділ території на регіони проводиться у відповідності з поставленими цілями, тобто завжди є цільовим або проблемно-орієнтованим. Очевидно, що для однієї території може бути побудовано багато способів її поділу або видів районування. Кожний регіон (крім світу у цілому) може бути представлений як елемент деякої ієрархічної системи регіонів [34, с.15]. Первинним елементом системи є місце – гранично малий регіон (теоретично – це географічна точка). На рис.1.1. показана ієрархія регіонів України та Польщі як регіонів світової системи. Таке представлення регіону необхідне, щоб показати місце транскордонного співробітництва у системі регіонів. На даний час достатньо часто вживається поняття міжрегіонального співробітництва до співпраці між державами у окремих регіонах

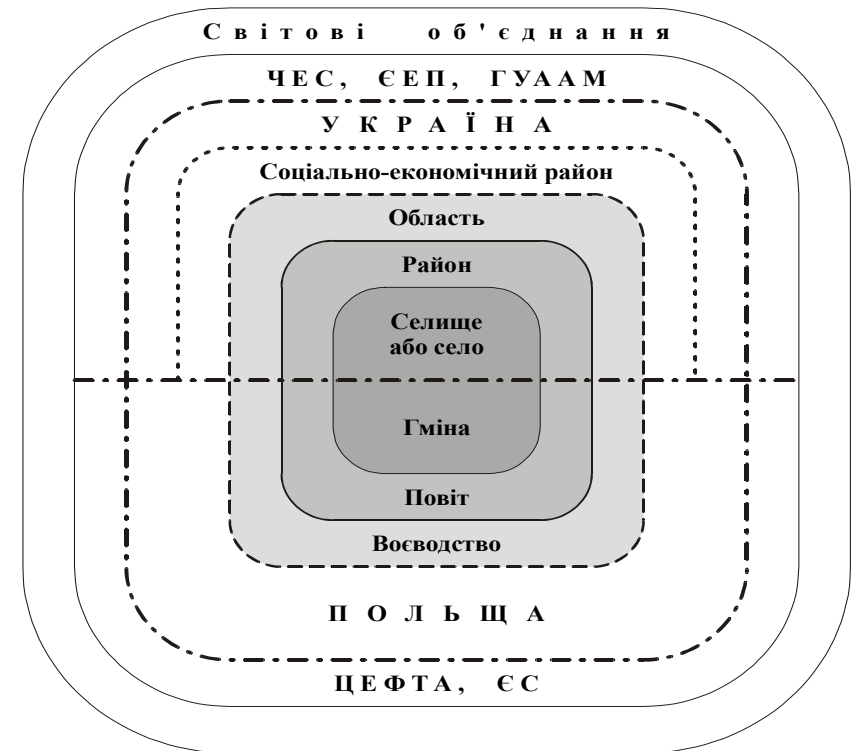

Рис. 1.1. Регіони України та Польщі у світовій системі регіонів

світу – так звані інтеграційні міжрегіональні об'єднання (наприклад, ЧЕС, ЄС, НАФТА тощо). **У даному дослідженні нами приймаються до уваги лише територіально-адміністративні регіони, що знаходяться на рівнях, нижчих від державного. І транскордонне співробітництво і міжрегіональне (а також міжтериторіальне) стосуються лише цих видів регіонів.** Всі макрорегіональні об'єднання не відносяться до кола досліджуваних проблем.

Для розуміння змісту міжтериторіального та транскордонного співробітництва і, враховуючи членство України у Раді Європи, звернемося до трактувань "регіону" у Європі. Так, в нормативних документах Ради Європи та Європейського Союзу чітко визначено, що розуміється під поняттям "регіон." Перше таке визначення подається в ст. 2, розділу 2 Статуту Асамблеї Європейських регіонів:

"регіон, в принципі, визначає органи місцевої влади на рівні, який знаходиться безпосередньо після центрального уряду та мають політичне право представництва, втілюване обраною регіональною Асамблеєю" [169].

Більш повно "регіон" визначається у Декларації Асамблеї Європейських **регіонів**: "Регіон – це територіальне утворення, встановлене, згідно з законодавством, на рівні, який є безпосередньо нижчим після державного, і наділене правом політичного самоврядування. Регіон визнаватиметься національною конституцією або законодавством, яке гарантує його автономію, самобутність, владні повноваження та організаційну структуру" [220]. Ці визначення акцентують поняття регіону в організаційно-політичному аспекті, проте, для нашого дослідження необхідно ширше тлумачення регіону як територіальної системи, що в свою чергу, дасть можливість чітко визначитись з дефініціями прикордонний та транскордонний регіон та їх специфікою. Тому доцільно навести тлумачення регіону відповідно прийнятої Європарламентом у 1988 році Хартії регіоналізму у ЄС, де під регіоном розуміється гомогенний простір, що має фізико-географічну, етнічну, культурну, мовну спільність, що включає спільність історичної долі і особливо істотно – спільність господарських структур. Відповідно з цим тлумаченням далі (див. підрозділ 4.1.) буде розглянута методологічна схема дослідження транскордонного регіону як **територіальної суспільної системи (скорочено – територіальний регіон)**. До такої узагальнюючої концепції поняття **регіону** останнім часом звертаються багато науковців [217, 135, 214, 90]. Це пов'язано з тим, що вирішення проблем соціально-економічного розвитку регіону вимагає комплексного вивчення політичної, економічної, соціальної, духовної, екологічної та природної сфер функціонування територіальної єдності людей, життєдіяльність яких перебуває у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності [135, с.38]. Застосування поняття територіального регіону означає також наявність відповідних компетенцій цієї визначеної території. тобто, територія яка має адміністративний статус. Для міжтериторіального та транскордонного співробітництва це важливо, бо підписання відповідних угод вимагає рівнозначних компетенцій територій з обох сторін. Мова йде про те, що угоди укладаються на рівнях область – область, район – район, місто-місто тощо.

Регіони вивчаються різними галузями науки, але нас цікавить регіональна економіка, яка вивчає економіку окремого регіону: об'єктивні передумови економічного розвитку регіону (географічне розміщення, природно-ресурсний, демографічний, виробничий потенціал), виробничу структуру, соціальну сферу та умови життя, систему розселення і розміщення господарства, механізм функціонування і управління економікою тощо. Поряд з елементами та механізмами внутрішньої структури економіки регіону обов'язково вивчаються **економічні зв'язки даного регіону з іншими регіонами країни та з регіонами інших країн**. Завдяки міжрегіональним зв'язкам формуються системи взаємодіючих регіонів, а економіка кожного регіону стає частиною одної або декількох регіональних систем [34, с.15]. В даному дослідженні нас цікавитимуть зовнішні зв'язки регіонів, які реалізуються через міжнародне співробітництво регіонів, а не міжрегіональне співробітництво внутрішніх регіонів держави.

При виділенні регіонів з позицій адміністративного та економічного управління, **прикордонний регіон** визначається як територія, що охоплює одну або декілька адміністративно-територіальних одиниць однієї держави та прилягає до державного кордону.

Проте, для нашого дослідження не достатньо за об'єкт брати територію, що належить одній державі. Транскордонне співробітництво здійснюється на суміжних територіях принаймні двох сусідніх держав. В цьому випадку мається на увазі **транскордонний регіон** – певна територія, що охоплює прикордонні адміністративно-територіальні одиниці сусідніх держав.

Це поняття достатньо нове у економічній географії та у регіональній економіці. Воно почало застосовуватися у регіоналістів у 90-х роках, хоча ще у 70-х роках прикордонний регіон розглядався у транскордонному сенсі "як потенційний регіон із притаманною йому географією, екологією, етнічними групами, економічними можливостями тощо, але розділений суверенітетом урядів, що правлять по обидві сторони кордону. При цьому зазначалось, що прикордонний регіон характеризується наявністю спільних проблем, які належать як до просторової, так і до секторної площини, а також до соціальної та культурної діяльності [178, с.140].

Поняття транскордонного регіону необхідне для характеристики певної території, яка охоплює **суміжні території сусідніх держав**.

На наш погляд, крім суміжності, не доцільно приділяти увагу таким характеристикам як спільність природно-географічних умов [179, с.97]. Наявність кордону є тим чинником, що визначає транскордонний регіон серед сукупності територіальних регіонів. Не може бути транскордонного регіону на не суміжних територіях. Хоча, транскордонний регіон може охоплювати суміжні території декількох країн, як наприклад, Волинська область України, Брестська область Білорусії, Люблінське воєводство Польщі чи Закарпатська область України, область Саболч-Сатмар-Берег Угорщини та край Кошіце Словаччини. Транскордонний регіон можна виокремити і на другому рівні після державного – тобто на рівні району (наприклад, для випадку українсько-польського кордону – це рівень район-повіт). Таке виокремлення завжди є цільове.

Для того, щоб глибше визначити місце міжтериторіального та транскордонного співробітництва у регіональному розвитку, звернемося до сучасної парадигми регіонального розвитку, яка орієнтована на більш повне врахування інтересів територіальних співтовариств, покладення відповідальності за розвиток регіонів на місцеві органи влади, взаємну координацію діяльності центральних та місцевих влад, а для прикордонних регіонів – також координацію місцевих влад суміжних територій. Тобто, сучасна регіональна політика "здебільшого має орієнтуватися не на міжрегіональний розподіл, а на мобілізацію місцевого потенціалу та ресурсів" [248], і тоді місце міжнародного співробітництва регіонів у регіональному розвитку *визначається його здатністю до активізації та ефективного використання існуючого потенціалу співпрацюючих регіонів*. Місце ж транскордонного співробітництва визначається ще й здатністю *об'єднання потенційних можливостей для вирішення спільних проблем та завдань просторового розвитку у транскордонному регіоні* [178].

Повернемося до визначення ролі транскордонного співробітництва регіонів. Крім визначеної вже на початку розділу ролі сприяння розвитку інтеграційних процесів транскордонне співробітництво відіграє роль своєрідного "імпульсу (потенціалу) зростання". Якщо проілюструвати рух соціально-економічного розвитку з Заходу на Схід, із більш розвинутого економічного середовища у менш розвинуте (рис.1.2), та врахувати, що соціально-економічний розвиток у кожній і-тій державі відбувається від центру

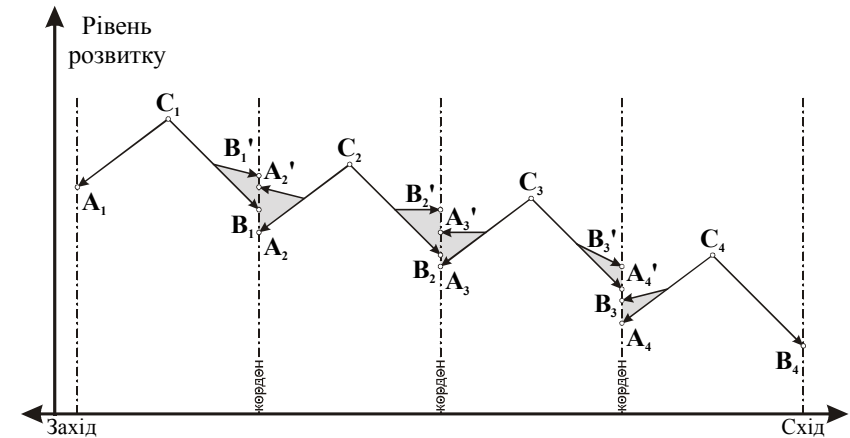

Рис. 1.2. Роль транскордонного співробітництва у регіональному розвитку

(C_i) до периферії (A_i та B_i) [35], то транскордонне співробітництво створює додаткові можливості мобілізації ресурсного потенціалу території ($A_i A_i'$ та $B_i B_i'$) для прискорення її соціально-економічного розвитку та підвищення якості життя населення. $i = 1, \dots, n$, де n – кількість взятих до уваги держав. Як видно з рисунка, ресурсний потенціал прикордонних регіонів різний як в межах однієї держави, так і в сусідніх. Тобто $A_i A_i' \neq B_i B_i'$ та $B_i B_i' \neq A_{i+1} A_{i+1}'$.

Проте, завдяки транскордонному співробітництву можна змінити тенденції регіонального розвитку "центр – периферія" і ліквідувати аналогію між "прикордонним", "периферійним" та "відсталим". Інакше кажучи, можна погодитися із Ж.-П.Лехнером, який зазначає, "... що транскордонні регіони дозволяють змінити периферійну ситуацію на центральну" [251].

Транскордонне співробітництво стало чинником, який сприяє суспільному діалогу та досягненню соціальної рівності, інструментом для розвитку всіх секторів прикордонної місцевої та регіональної влади в Європі і сьогодні введено в різні аспекти повсякденного життя. Хотілося б навести одне досить вдале, на наш погляд, образне сприймання транскордонного співробітництва, яке пропонують Макогон Ю. та Ляшенко В. "Майже у всіх державах світу політичні та економічні центри, як правило, концентруються у глибині території, відповідно з чим розвивається інфраструктура.

Прикордонні райони сусідніх держав при цьому як би обернені спиною один до одного. Наслідком цього є більш слабкий соціально-економічний розвиток цих прикордонних територій, більш низький життєвий рівень населення. Звідси витікає природна потреба в заміні позиції "спина до спини" позицією "обличчя до обличчя" [105, с.176-177]. З огляду на доцільність досягнення цієї мети повинна формуватися регіональна політика у сфері транскордонного співробітництва.

Для України, особливо для її регіонів, процеси міжтериторіального та транскордонного співробітництва нові і необхідно певний час, щоб і на державному і на регіональному рівнях усвідомили їх важливість і забезпечили організаційно-правові, фінансові та кадрові можливості для активізації участі регіонів у міжнародному співробітництві з метою більш ефективного використання природно-ресурсного потенціалу територій і підвищення життєвого рівня населення.

1.3. Сучасні теорії економічного розвитку та міжтериторіальне співробітництво

Для того щоб зрозуміти суть та філософію транскордонного співробітництва доцільно розглянути сучасний стан розвитку суспільної науки. Як пише академік А.Чухно "ми є свідками постіндустріальної революції, в результаті якої розвинуті країни перейшли на вищий ступінь цивілізаційного прогресу на стадію постіндустріального розвитку" [211, с.1]. Теорія постіндустріального суспільства є сьогодні однією з найбільш розповсюджених соціологічних концепцій, що дозволяє адекватно осмислити масштабні зміни, що пройшли у західних суспільствах протягом останніх тридцяти років. Запропонована в кінці 60-х – на початку 70-х років американськими та європейськими дослідниками, вона ввібрала в себе кращі елементи наукової традиції, що виходять з часів епохи Просвіти. Її прибічники намагались підкреслити, що основою сучасного суспільного прогресу служить швидкий технологічний розвиток, що базується на перетворенні науки в безпосередню виробничу силу, а мірою такого прогресу виступає становлення всебічної розвинутої особи і розширення творчих можливостей людини. Зміна парадигми розвитку людської цивілізації, яка визначається формуванням постіндустріального

суспільства, визначеного американським соціологом Д. Беллом як "суспільства, в економіці котрого пріоритет перейшов від переважаючого виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя; у якому клас технічних спеціалістів став основною професійною групою і, що саме важливе, у якому впровадження нововведень...у все більшій мірі залежить від досягнення теоретичного знання...; яке передбачає виникнення інтелектуального класу, представники котрого на політичному рівні виступають у якості консультантів, експертів або технократів" [9] зумовлює зміщення акцентів щодо оцінки ефективності функціонування економіки держави/ регіону, і на першому плані з'являються показники якості життя населення.

Іноземцев В. визначає теорію постіндустріального суспільства як мегатеорію, а академік Чухно А. зауважує, що теорія постіндустріального суспільства є методологічною основою не лише розкриття закономірностей цивілізаційного процесу, а й характеристики сучасного етапу на основі технологічної організації суспільства, технологічного способу виробництва [211, с.9].

Сучасне суспільство може і повинно розглядатися як постіндустріальне. У історії розвитку цивілізації достатньо строго прослідковуються три великі епохи, що утворюють тріаду "доіндустріальне – індустріальне – постіндустріальне суспільство.

Така періодизація соціального прогресу базується на декількох критеріях, а постіндустріальне суспільство відрізняється від доіндустріального та індустріального за трьома важливими параметрами:

- *основному виробничому ресурсу* (у постіндустріальному суспільстві ним є **інформація**, в індустріальному – **енергія**, у доіндустріальному – первинні умови виробництва, **сировина**);
- *типу виробничої діяльності* (розглядається в постіндустріальному суспільстві як послідовна обробка [processing] на противагу виготовленню [fabrication] і добуванню [extraction] на більш ранніх стадіях розвитку);
- *характеру базових технологій* (що визначаються у постіндустріальному суспільстві як *наукоємкі*, в епоху індустріалізму – як *капіталоемкі* і у доіндустріальний період – як *працеемкі*).

Ця схема дозволяє сформулювати відомі положення про три суспільства, згідно якого доіндустріальне суспільство базується на *взаємодії людини з природою*, індустріальне – на *взаємодії з перетвореною ним природою*, а постіндустріальне суспільство – на *взаємодії між людьми*. Особливе місце у цій взаємодії слід віддати **співпраці або співробітництву – спільній діяльності людей, направлений на вирішення окремих завдань.**

Саме ці положення та критерії стали методологічною основою сучасних наукових досліджень, зокрема в економічних науках та регіоналістиці.

Парадигмою теорії постіндустріального суспільства є пріоритет людини, її творчий та інтелектуальний потенціал, умови її життєдіяльності. На цей момент слід звернути особливу увагу, бо в основі єврорегіональної співпраці лежить **намагання створити якісні умови проживання населення по обидві сторони кордону**, ліквідувати ознаки периферійності, наявності кордону, забезпечити необхідну свободу людині, без якої не можлива реалізація її творчого потенціалу.

Іноземцев В., розширюючи поняття постіндустріального до постеконічного суспільства пише, що останнє "...означає новий соціальний порядок, що відрізняється від минулих суспільних форм насамперед, значенням і роллю особистості у соціальній структурі. В суспільстві, яке зараз формується, радикально змінюється відношення людини до власної діяльності, котра вже не визначається головним чином зовнішньою матеріальною необхідністю. Якщо господарські та технологічні новації не викликають відповідної зміни, їх прогресивна роль ілюзорна; саме тому поява в останні десятиріччя найновіших виробничих форм не здатна принести реального соціального прогресу, якщо вона у природній спосіб не доповнюється зміною ціннісних орієнтацій, мотивів і стимулів самої людини" [78].

Тільки за допомогою поняття постеконічного суспільства можна адекватним чином протиставити соціальне ціле, яке формується, всім історичним формам суспільства, що об'єднані в економічну епоху; тільки у цьому випадку, можливо, відновити адекватний характер доктрини, що охоплює весь історичний шлях, пройдений людською цивілізацією. Поняття постеконічного суспільства, дозволяє як побачити головну характеристику сьогоденної трансформації, якою є перехід від трудової діяльності

до творчої, так і визначити основні "точки росту", у яких активно проходять формування нових соціальних відносин, усвідомити важливість або, навпаки, незначимість тих чи інших змін у житті сучасного суспільства (до таких "точок росту" ми відносимо транскордонні регіони та ТКС).

Відношення до сьогоденної трансформації як до становлення постеконічного суспільства дозволяє виважено підійти до оцінки характеру сучасної епохи. Насамперед воно обумовлює відмову від надзвичайної високої оцінки технологічної революції, дозволяє розглядати її не більше як передумову **тієї якісної зміни, яка зауважується, насамперед, на особистісному рівні.** В той же час воно підкреслює глобальний характер перевертання, що відбувається набагато більш значимого, чим заперечення однієї лише індустріальної епохи. Іноземцев В. робить висновок, що людство знаходиться напередодні такого соціального стану, який не може регулюватися і управлятися фактично ні одним із відомих до цього часу способів. Всі ці обставини заставляють з максимальною увагою відноситися до оцінки напрямів і перспектив сучасного прогресу. Найважливішим явищем, яке характеризує цей процес **є подолання праці як утилітарної активності і заміна її творчою діяльністю, що не мотивована матеріальними факторами.** Даний процес пов'язаний з модернізацією системи людських цінностей і психологічних орієнтирів, і, судячи з усього, він не буде швидким. Саме оцінка сучасної трансформації як переходу від економічного суспільства до постеконічного дає основу для розуміння відповідного періоду як дуже довготривалого і який не залишає місця для революційних експериментів [77]. Такий підхід використаний в Україні при формуванні її Стратегії соціально-економічного розвитку. Як наголосив академік НАН України Геєць В.М. "Суть сучасної соціально-економічної стратегії і концептуальна основа реформування української економіки полягає у просуванні до постіндустріального соціалізованого суспільства з високими характеристиками якості життя населення, формування нового технологічного укладу і соціально орієнтованої ринкової економіки за умови провідної ролі держави у її трансформації та регулюванні. Чинники такої стратегії: гуманізація економіки; демократизація господарського життя; екологізація економічного розвитку; формування та розширення соціальної бази реформ; розробка та

реалізація довгострокових пріоритетів; освоєння інноваційної моделі розвитку" [46, с.95].

Для постеконічного суспільства затрати матеріалів і праці не значно впливають на якість результату, якщо основним ресурсом при його виробництві виступають знання; подібний продукт виявляється невідновлюваним, а діяльність людини у такій мірі сприяє його інтелектуальному і духовному розвитку, що стає самодостатньою. Набуваючи статусу незалежної від затрат праці і матеріалів змінної, продукти творчої діяльності виявляються невичерпними і тому безмежними, а її істинний результат, що втілюється у розвиток людської особистості, – індивідуальним і який не можна відчужити. Постеконічна господарська система заперечує експлуатацію і приватну власність, а відношення обміну втрачають свою вартісну природу, що властива їм у економічну епоху.

Закономірність цивілізаційного прогресу полягає у розвитку людини, її розумових здібностей – це безпосередня мета та цільова функція розвитку виробництва та суспільства у цілому. Це зумовлює зростання ролі гуманітарної сфери, постеконічних принципів суспільного розвитку, соціальних та гуманітарних чинників економічного прогресу. Все це вимагає коригування загальної спрямованості трансформаційного процесу, надання йому сучасних цивілізаційних форм, використання таких шляхів та механізмів входження в світову систему господарювання, які б дали змогу скористатися позитивними наслідками глобального розвитку і, водночас, мінімізувати економічні, а особливо, соціальні труднощі.

У сучасних умовах система управління економікою, суспільними процесами має спиратися на знання про стан і розвиток людського фактора. На попередніх етапах система управління і регулювання з боку держави спиралась, головним чином, на облік і регулювання товарно-матеріальних цінностей, а облік і регулювання людського фактора обмежувався рухом зайнятості, визначенням ступеня відповідності загальної та професійної підготовки потребам виробництва.

В сучасних умовах ситуація змінюється докорінно. **Щоб домогтися успішного розвитку економіки та суспільства держава має знати не лише стан розвитку людського фактора, але й створити умови для всебічного зростання знань працівників, для поширення і прояву творчих сил людини, її**

ініціативи. "Суспільний прогрес не можливий, якщо не реалізовані три ключові цілі людини: прожити довге і здорове життя; придбати, розширити та поновити знання; отримати доступ до засобів існування, що забезпечують достойний рівень життя"[25]. ООН на вимогу часу розробила і проаналізувала динаміку індексу людського розвитку. Цей індекс спирається на ряд показників: середня тривалість життя, рівень писемності та освіти, доход на душу населення. Це узагальнюючі показники. Так, щоб забезпечити зростання середньої тривалості життя, необхідно поліпшити добробут людини, тобто забезпечити її роботою, створити сприятливі умови для праці, задовільне медичне обслуговування, нормальні житлово-комунальні умови тощо. Доход на душу населення свідчить наскільки повно задовольняються потреби людини у харчуванні, одязі, наскільки широко людина може користуватися благами культури та мистецтва, чи має можливості відпочити тощо.

Слід згадати, що всі ці показники увійшли у Програму ООН "Цілі розвитку Тисячоліття", до якої у вересні 2000 року на Всесвітньому самміті тисячоліття приєдналася Україна, будучи однією з 189 країн-членів ООН. Тобто, Україна взяла на себе зобов'язання увійти в 2015 рік, викоринивши злидні, не знижуючи якості та обов'язковості початкової освіти, поборовши інфекційні хвороби (у тому числі і СНІД), материнську та дитячу смертність, створивши сприятливе для людини екологічне середовище, забезпечивши рівність чоловіків та жінок. Цілі розвитку Тисячоліття – це головні цілі розвитку, що були вироблені та погоджені в результаті проведення міжнародних конференцій та світових саммітів протягом 90-х років. Наприкінці десятиліття у Декларації Тисячоліття ООН (вересень 2000) світові лідери визначили ключові цілі та завдання розвитку, які стали відомими як Цілі Розвитку Тисячоліття.

Цілі Розвитку Тисячоліття складаються з 8-ми цілей, 18-и головних завдань на їх досягнення і використовують більше ніж 40 показників. Вони затверджені 189 країнами-членами ООН. Генеральна Асамблея ООН прийняла їх як частину плану роботи Генерального Секретаря, присвяченого виконанню Декларації Тисячоліття ООН.

Цілі розвитку Тисячоліття для виконання протягом 1990 – 2015 років наступні:

- Зменшити наполовину відсоток людей, які живуть за межею бідності та страждають від голоду;
- Надати всім дітям початкову освіту;
- Сприяти рівності жінок і чоловіків;
- Зменшити дитячу смертність у віці до п'яти років на дві третини;
- Зменшити рівень материнської смертності на три чверті;
- Зупинити поширення ВІЛ/СНІДу, малярії та туберкульозу (ТБ);
- Забезпечити стабільний розвиток довкілля.

Разом з тим практика використання показника якості життя виявила його однобічність. Якщо він досить добре характеризує матеріальний сторону розвитку людини, то зовсім недостатньо розкриває ступінь її участі у суспільно-політичному житті. Тому ООН доповнила свою Програму з людського розвитку новим, принципово важливим показником – розвиток демократії в країні. Це надзвичайно важливий показник. Там, де нема достатньої економічної свободи, ніякі надутілітарні орієнтири не можуть привести до формування постіндустріального суспільства; там, де постеконімічні цінності приносяться в жертву індустріальному розвитку, таке суспільство також не може з'явитися на світ. Досвід відносно успішного розвитку за наздоганяльним принципом вичерпується тим історичним періодом, протягом якого панували закономірності індустріального типу виробництва. На сучасному етапі є багато підстав, щоб достатньо впевнено стверджувати: новітня історія розпорядилася таким чином, що еволюційне формування постіндустріальної системи у найближче десятиріччя неможливо ніде, крім США та країн Європейського Союзу [77]. Цей висновок Іноземцева В. докорінно змінює парадигму розвитку держави. Якщо врахувати, що за цим показником Україна займає 119 місце (4.5 бали), зрозуміло, які основні завдання повинні стояти перед Урядом. Ця оцінка отримана за методикою М.Фрідмана, згідно якої ступінь економічної свободи можна виразити у балах від 1 до 10. Чим більша цифра – тим більше економічної свободи. У формулу включені 37 показників: розмір державного сектора, втручання держави у діяльність суб'єктів на ринку, рівень захисту приватної власності, **свобода переміщення товарів, капіталів та людей** тощо.

За цією методикою канадський Frazer Institute провів вдруге дослідження ступеня економічної свободи в 123 країнах світу. Перші місця зайняли Гонконг (8.8), Сінгапур (8.6) і США (8.5). Останні місця посідають Гвінея – Бісау, М'янме, Республіка Конго (3.2). Із

колишніх республік Радянського Союзу в дослідження були включені Росія, Україна та країни Балтії. Естонія у списку займає 35 місце (7.1), Латвія – 47 місце (6.8), Литва – 60 місце (6.5), Росія – 116 місце (4.7) [211, с.293].

Серед висновків, зроблених на підставі оцінки ступеня економічної свободи є й такий: рейтинги економічної свободи максимальні у країн, які не мають природних ресурсів. Це також підтверджується основними положеннями теорії конкурентних переваг М.Портера, який пише, що найбільш значні і конкурентноздатні переваги утворюються на базі розвинутих та спеціалізованих факторів, створених штучно. Конкурентні переваги, створені на базі природних ресурсів (земля, географічне положення тощо) є найбільш нестійкими перевагами нижчого порядку, які досить швидко втрачаються державою, якщо їх не розвивати [141, с.100-101].

Україна протягом останніх років фактично не змінила своє місце в рейтингу ООН. Економічне зростання минулого періоду не достатньо позначилося на чинниках людського розвитку. Справа в тому, що цих чинників чимало і не всі вони пов'язані безпосередньо з виробництвом. Зростання ВВП далеко не одразу призводить до підвищення якості життя людини. В результаті можемо сказати, що тривалість життя в Україні практично незмінна з середини 90-х років і становить 68 років. Це високий показник як і високий показник рівня освіти. На жаль, знання не використовується відповідно отриманої кваліфікації, а, в основному, у торгівлі. Крім того, спостерігається значна диференціація соціально-економічного розвитку регіонів України, про що детальніше буде у розділі 6.

Для науково-методологічного обґрунтування шляхів вирішення проблем підвищення індексу людського розвитку чи якості життя доцільно використати основні положення нової теорії – екогомології [75], яка базується на дослідженнях органічності зв'язку людини, довкілля місця проживання (регіону). Виділення екогомологічних систем саме на регіональному рівні дає можливість дослідити якість життя людини у взаємозв'язку з природою, органічність цієї взаємодії і не лише матеріального світу, а й тонкоматеріального. Саме тонкоматеріальний світ сильно впливає на духовну та психічну сферу людини, а це один із основних чинників, що визначає індекс людського розвитку та прискорює еволюційні процеси формування

постекономічного суспільства. І саме регіональний рівень найбільш повно дасть можливість оцінити якість життя людини.

З позицій теорії постіндустріального суспільства, транскордонне співробітництво сприяє досягненню чотирьох свобод – вільного руху людей, товарів, послуг, капіталів, розширює можливості отримання благ за рахунок діяльності транскордонних ринків (детальніше далі у розділі 2), прискорює формування громадянського демократичного суспільства і, таким чином, в цілому сприяє підвищенню якості життя мешканців прикордоння.

1.3.1. Інституційна теорія та міжнародне співробітництво регіонів

Визначившись з місцем та роллю міжтериторіального та транскордонного співробітництва регіонів у регіональному розвитку та інтеграційних процесах, спробуємо проаналізувати формування інституту міжнародного співробітництва регіонів в Україні. Для цього використаємо методологію теорії інституцій [132] та технології трансплантації [140].

Впровадити інститут міжтериторіального та транскордонного співробітництва Україна намагається шляхом його трансплантації з більш розвинутого економічного середовища у менш розвинуте. Таким чином держава намагається прискорити інституційний розвиток, але виникає небезпека відторгнення або дисфункції трансплантованих інституцій.

Перед тим як перейти до застосування теорії інституціоналізму для формування інституту міжтериторіального та транскордонного співробітництва в Україні, подамо категорії, які ми будемо використовувати, бо в українській мові під "**інститутом**" розуміється згідно тлумачного словника "1) назва деяких установ...2) *юр.* Сукупність правових норм у якій-небудь сфері суспільних відносин", а "**інституція**" – установа, заклад" [28, с.400].

У перекладі книжки Дагласа Норта "Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки", де розглядаються основи теорії інституцій, подаються два поняття – "**інституція**" та "**організація**". "**Інституція**" визначається як "правила гри в суспільстві, або точніше, придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне русло. Вони структурують стимули в процесі людського обміну – політичного, соціального та економічного. **Інституційна зміна** визначає шлях, яким суспільства визначаються

в часі". Інституційні обмеження бувають офіційні – правила, придумані людьми (законодавство), та неофіційні – як звичаї та кодекси поведінки. Інституційні обмеження охоплюють як заборону індивідам щось робити, так і умови, за яких їм дозволяється здійснювати певні види діяльності, тобто вони становлять **основу**, на якій відбувається людська взаємодія [132, с.11-12]. Як і інституції, **організації** структурують людські взаємодії. Організації охоплюють політичні органи (політичні партії, Сенат, міську раду, регулятивне агентство), економічні органи (фірми, родинні ферми, кооперативи, профспілки), суспільні органи (школи, університети, центри професійної підготовки) і створюються на даній інституційній основі. Вони складаються з групи індивідів, пов'язаних між собою спільним прагненням досягти певних цілей [132].

Однак переклад з англійської "Institution" – 1) установа, 2) дещо встановлене (закон, звичай, система), 3) товариство, установа, відомство тощо і в українській мові відповідає все-таки вже усталеному терміну "інститут"².

Тому далі в роботі ми будемо намагатися дотримуватися так визначених термінів: "інституції" та "організації" як синоніми; **інститут** – охоплює як правила гри, так і інституції (організації), які взаємодіють в суспільстві, у значенні, яке випливає з контексту, якщо не вказано інше. **Інститути** визначають можливості в суспільстві, а інституції (організації) створюються для того, щоб тими можливостями скористатися. **Інституційні зміни** відбуваються за рахунок створеного симбіозу між "правилами гри" та організаціями, які розвинулися під впливом структури стимулів, створених інститутами та зворотного зв'язку, коли люди усвідомлюють своє становище і реагують на зміни в сукупності можливостей. **Інституційні зміни** стосуються лише розвитку інституцій (організацій). Тобто, теорія інституцій передусім вивчає інституційні зміни.

Процес перенесення інститутів, що отримали розвиток в іншому інституційному середовищі, називається трансплантацією.

Будь-який процес трансплантації включає три основні стадії: 1) вибір трансплантата та стратегії трансплантації; 2) створення

² Прим. Російський переклад книги Дагласа Норта звучить так: Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: 1997.

інфраструктури трансплантації; допоміжних та проміжних інститутів; 3) здійснення заходів, що полегшують адаптацію економічних агентів до нового інституту [140].

При трансплантації інституту у економічних агентів створюється нове поле можливостей. З'являється цілий спектр стратегій, які враховують нові інституціональні і, зокрема, законодавчі межі. Одні із стратегій залишаються в середині цих меж, інші – передбачають їх порушення. Трансплантація направлена на зміну старої рівноваги. Прийняття нового інституту агентами і його стійке функціонування залежать від трансформаційних витрат і від співвідношення трансакційних витрат трансплантованої і діючої норм поведінки. Витрати, в свою чергу, визначаються інституціональною структурою і культурним середовищем країни-реципієнта, макроекономічною ситуацією, механізмами координації, спонукання, узгодження, інерції та навчання [139].

При вдалій трансплантації за відносно короткий період проходить позитивна адаптація інституту до нового інституціонального та культурного середовища: інститут виконує у країні-реципієнті ту ж роль, що і в економіці-донора. Польща, Чехія, Словаччина трансплантували інститут міжрегіонального та транскордонного співробітництва з Західної Європи і, у даний час, повністю використовують його можливості. Цей процес почався у всіх країнах майже одночасно (в т.ч. і в Україні), однак, можна зауважити, що Польща, Чехія, Словаччина знаходяться у цьому питанні на досить великий крок попереду. На відміну від України, основна мета, яка була поставлена цими державами – інтеграція у Європейський Союз – досягнута, і не останню роль тут зіграли інститути міжрегіонального та транскордонного співробітництва як полігон для випробовування та адаптації європейського законодавства, інструментарію підвищення ролі регіонів, адаптації механізмів фінансової підтримки.

Полтерович В.М. визначає чотири види дизфункції нових інститутів: 1. Атрофія і переродження. 2. Активізація альтернативних інститутів та відторгнення. 3. Інституційний конфлікт. 4. Парадокс передачі [140, с.5-9]. Щоб ці дизфункції не проявилися, доцільно чітко уявити стратегію трансплантації.

Будь-який інститут охоплює формальні та неформальні "правила гри", інституції, які дають можливість реалізувати ці правила та інституції, які контролюють діяльність всіх суб'єктів цього

інституціонального середовища. Тобто, формування інституту у суспільстві вимагає симбіозу п'яти основних елементів: законодавства – культури – організацій – управління (контролю) – суб'єктів.

На нашу думку, формування інституту транскордонного співробітництва передбачає створення законодавчого середовища, наявності культури та традицій співпраці мешканців прикордонних територій сусідніх держав, суб'єктів та інституційного забезпечення співпраці, а також здійснення координації та контролю за цією діяльністю.

Останнім часом ряд науковців висловлює думку, що найбільш доцільною є стратегія "вирощування" інститутів [273]. Ця стратегія передбачає можливість використання інституту "з минулого" країни-донора налюбій стадії його розвитку. Припускається, що спонтанна еволюція трансплантованого інституту буде – прямо чи опосередковано – сприяти виникненню форми, що адекватна умовам країни-реципієнта. "Вирощування" допускає одночасну трансплантацію декількох варіантів інституту і їх співіснування (конкуренцію) з аналогічними інститутами реципієнта, та, на наш погляд, можливість внесення коректив у процес трансплантації.

Так, євро регіони на заході Польщі ефективно функціонують, залучаючи до транскордонного співробітництва широкі верстви населення і виконуючи свою основну роль "полігону". Проте, на сході країни спостерігалася деяка дизфункція (атрофія) у діяльності євро регіонів. Наприклад, участь воєводств у "Карпатському євро регіоні", євро регіоні "Неман" не приносила очікуваних результатів, що обумовило необхідність зміни концепції участі польської сторони у цих євро регіонах. За результатами проведеного аналізу функціонування цих євро регіонів, порівняння його з діяльністю інших євро регіонів країн Західної та Центрально-Східної Європи, було проведено реформа організаційної структури євро регіону. Була створена нова структура як представництво польської сторони з правом юридичної особи, зі своєю мережею інформаційних центрів у нижчих рівнях управління. Це призвело до значного підвищення ефективності системи транскордонного співробітництва і залученню до нього широких мас населення [120].

На даний час ситуація різко змінюється – можна вже сказати, що у Польщі у цілому сформована система транскордонного співробітництва: створені відповідні інститути – законодавство;

єврорегіони, структурні підрозділи у центральних і регіональних органах влади як основні структури; агентства регіонального розвитку, інформаційні центри і інші організації сприяння транскордонному співробітництву як допоміжні. Була також організована велика пропагандистська кампанія *в світлі інтеграції до ЄС про роль транскордонного співробітництва для суб'єктів господарювання прикордонних територій*. Таким чином, у трансплантації інституту транскордонного співробітництва Польща повністю використала всі принципи теорії інституціоналізму.

Враховуючи, що транскордонне співробітництво активізується і в Україні для попередження відторгнення або розвитку дизфункцій нового інституту, необхідно було б внести деякі корективи у процес трансплантації. Так, при всіх позитивних моментах функціонування "Карпатського єврорегіону" і його ролі у впровадженні в Україні інституту транскордонного співробітництва, сьогодні можна зауважити, що він був створений не те що передчасно, а на непідготовленому ґрунті. Фактично, діяльність єврорегіону виявилася ефективною лише для Закарпатської і частково, Івано-Франківської областей. Чернівецька та Львівська області так і не змогли повністю включитися у його діяльність і використати переваги та можливості такої співпраці.

Втім, слід зазначити, що інститут транскордонного співробітництва впроваджується в Україні з двох сторін – зі сторони ЄС через його регіональну політику на своєму зовнішньому кордоні та зі сторони держави – через активізацію регіональних органів влади до співпраці з суміжними прикордонними регіонами і через створення для цього державою належних умов. Останнє включає ратифікацію відповідних конвенцій та прийняття внутрішніх законодавчих актів: Законів України "Про транскордонне співробітництво", "Про місцеве самоврядування в Україні", "Про місцеві державні адміністрації", підписання міжнародних угод із сусідніми державами на державному на регіональному рівнях тощо.

Процес впровадження інституту транскордонного співробітництва вимагає здійснення значної організаційної роботи. Так, у центральних та регіональних органах влади, які мають відношення до транскордонного співробітництва, повинні бути створені відокремлені структури, основна функція яких – сприяння розвитку транскордонного співробітництва. Крім цього, доцільно на всіх кордонах України впроваджувати практику створення

єврорегіонів як найбільш розвинутої форми транскордонного співробітництва. Ці структури повинні бути організовані аналогічно до тих, які виявилися більш ефективними у вирішенні спільних проблем населення прикордонних регіонів. На основі зробленого аналізу діяльності єврорегіонів [120], можна рекомендувати використати досвід Польщі, Чехії та Словаччини. Це група основних структур.

Паралельно, слід активізувати створення регіональних консалтингових організацій, інформаційних центрів, структур, що займаються підготовкою кадрів, і транскордонної інфраструктури, що включає й облаштування прикордонної території. Діяльність цих структур, серед іншого, буде спрямована на сприяння розвитку транскордонного співробітництва. Це – допоміжні організації, основне завдання яких підготовка економічних агентів до нового інституту. На даний час в Україні вже відбувається процес створення допоміжних структур, але він поки що знаходиться у початковій стадії.

Початковий етап розвитку транскордонного співробітництва в Україні на західному кордоні майже одразу перейшов до вищої організаційної форми – єврорегіонів, проте на сході держави спочатку була створена Рада керівників прикордонних областей України, Росії та Білорусі і лише у минулому році (2003 р.) були створені єврорегіони "Дніпро" та "Слобожанщина". Можна сказати, що таким чином був використаний проміжний інститут транскордонного співробітництва.

Проте, опитування населення виявило, що громадяни України майже не знають, що таке транскордонне співробітництво, єврорегіони, і яку роль вони можуть відігравати у їхньому житті. Тому важливим, хоча і досить затратним питанням є висвітлення проблематики транскордонного співробітництва у ЗМІ, мережі Інтернет тощо. Не менш важливо для сприяння розвитку транскордонного співробітництва є проведення різноманітних заходів таких як форуми, конгреси, семінари, виставки тощо, що також будуть сприяти пристосуванню до нового інституту.

Трансплантація може виявитися неефективною із-за надто високих витрат, які включають затрати на всіх її стадіях. У даному випадку доцільно скористатися фінансовою підтримкою ЄС у цій сфері (про що йтиметься у підрозділі 3.2). Розроблені в ЄС фінансові механізми, методологічні та методичні засади їх функціонування,

можуть бути використані не лише в сфері підтримки транскордонного співробітництва, а й у інших сферах, де необхідна державна підтримка. Проте, отримання ефекту від цієї підтримки можливе лише при високій поінформованості населення, залученні широких мас до цієї діяльності, прозорості отримання грантів та реалізації проектів.

Можна також зауважити, що, можливо, інститут транскордонної співпраці і не є першочерговим у трансформаційних процесах, проте він є одним з найбільш наближених до окремого громадянина, до всіх сфер його життєдіяльності у прикордонному, периферійному регіоні. На базі цього інституту можна випробовувати та адаптувати всі нові механізми та інструменти соціально-економічного, політичного, екологічного, культурно-освітнього та духовного життя населення, трансплантуючи їх з більш розвинутого середовища з відповідним дотриманням технології трансплантації та обраної мети.

Таким чином визначається ще одна роль міжнародного співробітництва регіонів як "полігону" для випробовування та адаптації європейського законодавства, інструментарію підвищення ролі регіонів, адаптації механізмів фінансової підтримки. Ця роль поширюється на всі види міжнародного співробітництва регіонів і широко використана країнами Центрально-Східної Європи в процесі трансплантації інституту міжтериторіального та транскордонного співробітництва.

Як зазначив Капелюшніков Р, з яким ми повністю погоджуємося, у країн ЦСЄ був ще один значний стимул, який підтримувався практично усіма значимими політичними силами, – **повернення у Європу, швидшу інтеграцію в основні європейські інститути**. Вимога гармонізації законодавства з законодавством ЄС залишала їм менше можливостей для інституціональних імпровізацій і заставляла виявляти більшу послідовність і жорсткість при відбудові дисциплінуючих механізмів, що покликані захищати нові "правила гри"[83].

Таким чином, застосування основних положень теорії інституціоналізму дозволило обґрунтувати процеси формування інституту транскордонного співробітництва в Україні і виділити наступні його етапи:

1. Створення законодавчого середовища.
2. Інституційне забезпечення ТКС (основні та допоміжні структури).

3. Формування громадянського суспільства в контексті розвитку ТКС (поінформованість населення та залучення до активної співпраці громадян).
4. Формування регіональної політики розвитку транскордонного співробітництва (рис. 1.3).

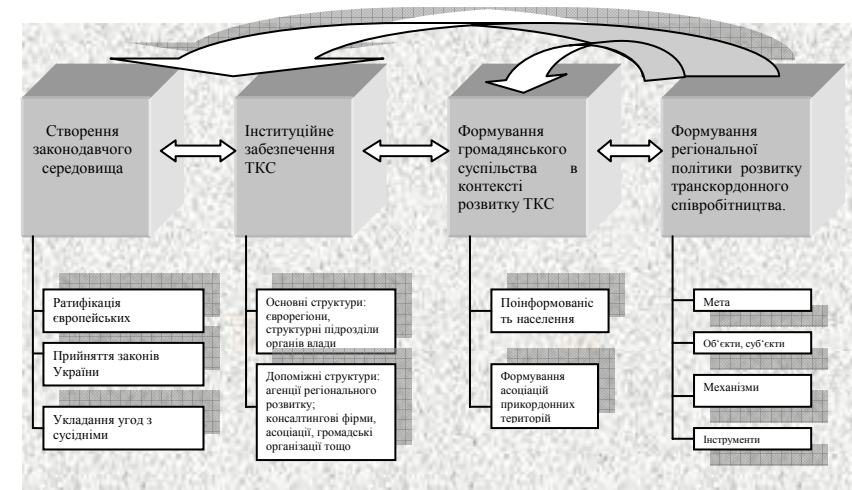

Рис. 1.3. Формування інституту транскордонного співробітництва в Україні

1.3.2. Регіоналістика, регіональна економіка та її основні напрямки

Регіональна наука (або регіоналістика чи регіонологія) сформувалась на Заході у 50-х роках минулого сторіччя (Regional Science) ідеологом та організатором якої став У.Айзард [76], який ініціював також створення Асоціації регіональної науки (Regional Science Association). Це синтетичний науковий напрям, який повністю охоплює регіональну економіку, намагається вивчати регіони як цілісні системи, надаючи перевагу міждисциплінарним дослідженням.

Еволюція теорій регіонального розвитку

Назва теорії	Основний зміст теорії
<i>1. Теорія розміщення виробництва</i>	
1.1. Теорія сільськогосподарського штандорта Й. Тюнена	Виявлені закономірності розміщення сільськогосподарського виробництва.
1.2. Раціональний штандорт промислового підприємства В. Лаунхардта	Метод знаходження пункту оптимального розміщення окремого промислового підприємства відносно джерел сировини та ринків збуту продукції.
1.3. Теорія промислового штандорта А. Вебера	Багатофакторна теорія розміщення промислового підприємства, що базується на методах кількісного аналізу (математичне моделювання)
<i>2. Теорія центральних місць</i>	Визначає функції та розміщення системи населених пунктів (центральних місць) у ринковому просторі, які обслуговують товарами та послугами не лише себе, але і населення своєї зони збуту. Ці зони обслуговування та збуту мають тенденцію з часом оформлюватися в правильні шестикутники, завдяки чому мінімізується середня відстань для збуту продукції чи поїздок у центри обслуговування та купівлі.
<i>3. Регіональні ринки та просторова теорія ціни</i>	Виведені умови ринкової рівноваги у багаторегіональних системах.
<i>4. Теорії регіональної спеціалізації та міжрегіональної торгівлі</i>	<i>Міжрегіональний розподіл праці та міжрегіональна торгівля</i> – це процеси, що відбуваються в межах різних частин однієї національної зони вільної торгівлі, однієї митної території, однієї валютної системи, одного національного ринку праці та капіталу. Теоретичні принципи виробничої спеціалізації регіонів і міжрегіональної торгівлі формально (понятійно-термінологічно) були вперше введені в рамках теорій міжнародних економічних відносин.
4.1. Теорії абсолютних та порівняльних переваг А. Смита та Д. Рікардо	А. Сміт та Д. Рікардо були ідеологами вільної торгівлі. Міжнародна (міжрегіональна) торгівля розглядалась ними як спосіб отримання вигоди для кожного учасника. За Д. Рікардо головне – не абсолютні, а відносні (порівняльні) переваги. Навіть країни (регіони), які мають більш високі виробничі затрати за всіма товарами, можуть виграти від спеціалізації та обміну із-за різниці затрат.
4.2. Теорія лібералізації міжрегіонального руху факторів виробництва	Е. Хекшер (Е. Hecksher) і Б. Олін (В. Ohlin) обґрунтували доцільність лібералізації не лише торгівлі, але і міжнародного (міжрегіонального) переміщення факторів виробництва.
<i>5. Загальна теорія розміщення</i>	
5.1. Вчення про просторову організацію господарства А. Льюша	Розроблені принципові основи теорії просторової економічної рівноваги.
<i>6. Формування регіональної науки</i>	Регіональна наука – це нова область суспільних наук, яка використовує теорії та відкриття інших суспільних наук. Вона акцентує увагу на вивченні просторового аспекту людської діяльності і його значення для розуміння суспільної поведінки і суспільних форм. Мета цього вивчення – виявлення просторових взаємозв'язків не лише між людьми та їх діяльністю, але і між людьми та довкіллям, природним або перетвореним

Меті нашого дослідження найбільш повно відповідає визначення регіонології, що подається Сухаревим А.І. у його книзі "Основи регіонології" [180]. Він визначає **регіонологію** як науку, що вивчає закономірності системного екологічного, економічного, соціального, політичного, духовного функціонування і розвитку територіальних соціумів (спільноти людей), форми і методи регулювання цих процесів.....Регіонологія досліджує системність цілісного відтворення соціального життя на конкретній території. У нашому дослідженні такою конкретною територією зі своєю специфікою є транскордонний регіон. Тобто, з однієї сторони транскордонний регіон досліджується регіонологією.

Слід зазначити, що регіональна наука входить в систему економічних наук як самостійний третій полюс, що формує ядро економічних наук разом з макро- та мікроекономікою [34, с.33]. Як узагальнює Гранберг, регіональна економіка вивчає економіку регіону, точніше, економіку окремих регіонів: об'єктивні передумови економічного розвитку регіону (географічне розміщення, природно-ресурсний, демографічний, виробничий потенціал), виробничу структуру, соціальну сферу та умови життя, систему розселення і розміщення господарства, механізм функціонування і управління економікою тощо. Поряд з елементами та механізмами внутрішньої структури економіки регіону обов'язково вивчаються економічні зв'язки регіону з іншими регіонами країни та іншими країнами. Завдяки міжрегіональним зв'язкам формуються системи взаємодіючих регіонів, а економіка кожного регіону стає частиною одної або декількох регіональних систем. Тому транскордонний регіон є предметом регіональної економіки як система взаємодіючих регіонів.

Для дослідження транскордонного співробітництва на сучасному етапі використовуються багато різних теорій, що є науковою базою регіональних досліджень, зокрема, регіональної економіки. Займаючи визначену нішу в системі економічних та регіональних наук, регіональна економіка асимілює широку множину теоретичних знань, яку формують теорії, що містять конструктивні пояснення закономірностей і принципів раціоналізації економічного простору, розвитку різних типів регіонів, міжрегіональних взаємодій, розміщення видів діяльності та населення. Щоб визначитися з місцем вчення про транскордонне співробітництво в системі наук, розглянемо еволюцію теорій регіональної економіки (табл. 1.1).

Назва теорії	Основний зміст теорії
	географічним середовищем.
7. Радянська школа регіоналістики	Найбільшими авторитетами серед радянських регіоналістів – економістів та географів – були І.Г. Александров, Н.Н. Баранський, В.С. Немцінов, Н.Н. Некрасов, А.Е. Пробст, Ю.Г. Саушкін, Я.Г. Фейгін, Р.И. Шкіпер та інші.
7.1 Теорія розміщення продуктивних сил	Розробка закономірностей, принципів та факторів розміщення продуктивних сил.
7.2 Теорія економічного районування та створення регіональних комплексів	В основу покладена ідея, що "правильний" поділ країни на великі економічні райони буде сприяти їх комплексному розвитку (шляхом внутрішньої кооперації), посилить їх спеціалізацію в економіці держави. Формування основних засад економічного районування та створення регіональних комплексів. Ключове поняття в теорії економічного районування введене Н.Н. Колосовським – енерговиробничий цикл.
7.3. Методи планування і регулювання територіального та регіонального розвитку	Дослідження, які забезпечували планування розміщення продуктивних сил і регіонального розвитку, направлені на здійснення радикальних змін у розміщенні (рух на Північ та Схід), розробку регіональних програм і великих інвестиційних проєктів, створення методичних основ системи територіального планування і управління (особливо нових форм територіальної організації господарства).
<i>8. Сучасні напрями розвитку теорій регіональної економіки</i>	
8.1. Теорії розвитку регіону. Нові парадигми та концепції.	Регіон досліджується як багатофункціональна та багатоаспектна система. Найбільш розповсюджені чотири парадигми дослідження регіону: регіон-квазідержавна, регіон-квазікорпорація, регіон-риннок (ринковий ареал), регіон-соціум. Інші спеціалізовані підходи: регіон як підсистема інформаційного суспільства; регіон як учасник інтернаціоналізації та глобалізації.
9. Теорії розміщення, які розробляються в останні десятиріччя	Сучасні теорії пояснюють закономірності розміщення в умовах протиріччя індивідуальних, групових (корпоративних, регіональних) і державних інтересів. Нові теорії аналізують та прогнозують поведінку учасників процесу розміщення в умовах ризику та невизначеності.
9.1. Теорія дифузії інновацій	Досліджується процес створення і розповсюдження інновацій (нововведень).
9.2. Теорія регіонального життєвого циклу	Регіональна економічна політика повинна концентруватися на створенні сприятливих умов для інноваційної стадії у менш розвинутих регіонах, наприклад, у вигляді технополісів, технопарків тощо.
<i>10. Просторова організація економіки</i>	
10.1. Теорія полюсів росту	Полюс зростання – центр тяжіння факторів виробництва, що забезпечують найбільш ефективне їх використання., Таким полюсом зростання за Ф. Перру є ведуча галузь, що створює нові товари та послуги; за Ж.Будвілем – конкретна територія (населений пункт), яка відіграє в економіці країни чи регіону функцію джерела інновацій та прогресу; за Х.Р. Ласуеном – регіональний комплекс підприємств, зв'язаний з експортом регіону або система полюсів, пов'язана з загальнодержавним попитом, що передається через експортний потенціал регіону; імпульс зростання передається другорядним

Назва теорії	Основний зміст теорії
	галузям або периферії; за П. Потье – вісь розвитку, територія, яка забезпечує транспортне сполучення між полюсами зростання, завдячуючи збільшенню товаропотоків, розповсюдженню інновацій, розвитку інфраструктури. Ці території спільно з полюсами зростання формують просторовий каркас економічного розвитку великого регіону або країни. Ідеї полюсів зростання реалізуються при створенні вільних економічних зон, технополісів, технопарків.
10.2 Теорія формування територіально-виробничих комплексів	Теорія використовує математичне моделювання структури, розміщення і динаміки ТВК. Вона припускає активну організаційну і економічну участь держави у створенні ТВК, використовуючи програмно-цільове планування і управління.
10.3. Теорія (концепції) взаємодії центру (ядра) та периферії	Використовується принцип функціональної диференціації економічного простору.
10.4. Вітчизняна школа регіоналістів	Лукинов І.І., Чумаченко Н.Г., Смісл'янов А.С., Долішній М.І., Злупко С.М., Данилишин Б.М., Стеченко Д.М., Заставний Ф.Д., Шаблій О.І., Бандур С.І., Беленький П.Ю., Писаренко С.М., Козоріз М.А. Основні засади формування регіональної політики, економічне районування, розміщення продуктивних сил та інфраструктурне забезпечення
11. Теорія взаємодії регіональних економік	Сучасна теорія взаємодії регіональних економік включає в себе і інтегрує часткові теорії розміщення виробництва і виробничих факторів, міжрегіональних економічних зв'язків, розподільчих відносин. Вона використовує результати теорії загальної економічної рівноваги та міжнародної економічної інтеграції. Математичною базою теорії є багатоцільова оптимізація, теорії кооперативних ігор, групового вибору тощо. В системному аналізі міжрегіональних взаємодій важливу роль відіграють три фундаментальні поняття: оптимум Парето, ядро, економічна рівновага.
12. Теорія транскордонного співробітництва	Вивчає специфіку, закономірності формування та розвитку транскордонних регіонів; чинники, принципи та форми транскордонного співробітництва, його організаційні форми, зокрема єврорегіони; фінансові механізми та методи реалізації, інституційний розвиток, а також процеси формування регіональної політики розвитку транскордонного співробітництва.

Систематизовано на основі [34, 185, 26, 27, 103, 135, 2, 3, 7, 202, 210, 154].

Якщо ми розглянемо сучасні теорії регіональної економіки, то можна помітити, що транскордонне співробітництво досліджуються з використанням всіх теорій, проте кожної частково. Так, наприклад, роль транскордонного співробітництва як своєрідного "імпульсу (потенціалу) зростання" (теорії полюсів зростання; взаємодії центру та периферії); здатність об'єднання потенційних можливостей для вирішення спільних проблем та завдань просторового розвитку у

транскордонному регіоні (теорії взаємодії регіональних економік; просторової організації економіки); транскордонне співробітництво як чинник інтеграційного процесу (теорії регіональної спеціалізації та міжрегіональної торгівлі; теорії розвитку регіону). Проте, залишилися осторонь питання закономірностей формування транскордонного регіону, принципи та форми транскордонного співробітництва, його організаційні форми, зокрема євро регіони; фінансові механізми та методи реалізації, інституційний розвиток, а також процеси формування регіональної політики розвитку транскордонного співробітництва та інші, які вивчаються в теорії транскордонного співробітництва. Розробці основних положень цієї теорії присвячене дане дослідження.

Щоб завершити розгляд теоретико-методологічного підґрунтя транскордонного співробітництва ознайомимось з основними підходами до просторового розвитку території.

1.4. Основні тенденції просторового облаштування та їх вплив на розвиток прикордонних територій

Сучасні тенденції територіально-просторового розвитку, які необхідно враховувати в регіональній політиці України, а відтак, у регіональній політиці транскордонного співробітництва, викладені, передусім, в документах Ради Європи, членом якої з листопада 1995 року є Україна.

Як відомо Рада Європи (РЄ), яка сьогодні налічує 44 члени, була створена:

- для захисту прав людини і парламентської демократії та забезпечення принципу верховенства права;
- для укладення європейських угод, які мають стандартизувати діяльність держав-членів у соціальній та правовій сферах;
- для того, щоб сприяти усвідомленню існування європейської культурної самобутності, яка базується на різних системах суспільних цінностей і охоплює різні культури [1, с.241].

Незалежно, чи ратифікувала вже на даний час Україна основні угоди та конвенції РЄ, на наш погляд, основні тенденції та принципи, викладені в них необхідно враховувати при розробці теоретико-методологічних засад регіонального розвитку, а також в стратегії соціально-економічного розвитку України.

Якщо зауважити, що транскордонне співробітництво – інструмент просторового розвитку і поглиблення участі прикордонних регіонів України в ньому повинне розглядатися як засіб закладення підґрунтя стійкого розвитку вздовж її державного кордону [178, с.163], то для підтримки суб'єктів господарювання і узгодження їх інтересів з інтересами регіону і держави необхідно дотримуватись цілісного підходу до прикордонного територіального розвитку на основі принципів, закладених в ідеологію політики "Європа без кордонів", що повинна:

- враховувати всі до сих пір відомі громадські, господарські, зовнішньополітичні точки зору;
- зберігати багатогранність регіонів, при протидії кожній окремій спробі уніфікації;
- на основі субсидій і партнерства посилювати регіональну поінформованість;
- зміцнювати регіональну і громадську ідентичну свідомість населення.

У формуванні регіональної політики на сучасному етапі важливе методологічне значення має врахування просторового фактору. Важливість цього проілюстрували останні документи, прийняті Радою Європи щодо основних засад просторового розвитку. "Європейська хартія регіонального просторового планування" (Торремолінос, Іспанія, 1983 р.) є першим епохальним документом з просторового розвитку. В ній зазначається, що "просторове планування сприяє покращенню територіальної організації у Європі і пошукам рішень проблем, котрі виходять за межі окремих держав, і, таким чином, воно направлене на усвідомлення спільності – у відношеннях як між Північчю та Півднем, так і між Сходом та Заходом".

Хартія вводить загальні принципи для вироблення національних та європейської політик членами Ради Європи, а також для вирішення проблем, що виходять за рамки кордонів окремих держав, з метою удосконалення просторової організації Європи.

Згідно Хартії у центрі регіонального /просторового планування стоїть "Людина і її благоустрій" і метою просторового планування є забезпечення кожного індивідуума оточуючим середовищем та якістю життя, що сприятиме розвитку його індивідуальності.

Фундаментальними цілями регіонального просторового планування визначено:

1. Збалансований соціально-економічний розвиток регіонів
2. Покращення якості життя
3. Відповідальне управління природними ресурсами і захист довкілля.
4. Раціональне використання землі

В Хартії пропонуються спеціальні цілі, що стосуються наступних територій:

1. Сільські райони
2. Міські території
3. Прикордонні території
4. Гірські райони
5. Території зі структурними слабостями
6. Території спаду
7. Прибережні території та острови

Більш детально зупинимося на спеціальних цілях, які пропонуються для прикордонних територій. Так, в Хартії зазначається, що "прикордонні регіони більш, ніж всі інші, потребують проведення політики узгодження між державами. Мета такої політики – відкривати кордони і збільшувати транскордонні консультації, співробітництво і спільне використання можливостей інфраструктури обслуговування. Держави повинні полегшувати прямі контакти між регіонами та територіями, зацікавленими згідно Європейської Рамкової Конвенції з транскордонного співробітництва між територіальними органами влади, в просуванні все більш тісних контактів між зацікавленими поселеннями. **В районах кордонів любий проект, який може мати шкідливі наслідки для довкілля сусідніх країн, повинен бути реалізований після попередніх консультацій цих держав**".

Просторове облаштування в прикордонних регіонах опирається на головні ідеї просторового розвитку, а також засоби його реалізації в національних державах по обидві сторони кордону. Хоча ще мало транскордонних структур, все ж існують ініціативи, що ведуть до їх реалізації:

- в прикордонних регіонах мусять бути створені передумови рівнозначних, хоча не ідентичних життєвих умов;
- просторові структури слід трактувати згідно з природними умовами, потребою охорони довкілля, а також у відповідності до інфраструктурних, економічних, соціальних та культурних вимог, котрі існують в прикордонних регіонах, щоб ці структури

найповнішою мірою служили гармонійному розвитку особистості в суспільстві;

- просторова структура на прикордонних територіях має бути пристосована до рамкових умов політики просторового благоустрою даної держави та Європи;
- політика просторового благоустрою держав-членів Ради Європи і Європейського Союзу повинна приділяти високу увагу транскордонній співпраці в рамках європейського та національного розвитку.

"Європейська хартія регіонального просторового планування" [49] лягла в основу розробки "Базових принципів стійкого просторового розвитку європейського континенту" [5].

Розробка базових принципів просторового розвитку розглядається у загальному контексті цілей та завдань Ради Європи, серед яких найбільш важливі та доцільні для згадування у нашому дослідженні наступні: децентралізація прийняття рішень; розвиток і зміцнення демократії на місцях; сприяння міждержавному та транскордонному співробітництву; забезпечення просторового узгодження; розвиток самобутності та різноманіття регіонів тощо.

Досягнення поставлених цілей та реалізація визначених завдань, що здійснюються на високому політичному та науковому рівнях, організовані, зокрема, СЕМАТ³ (резолуції, доповіді, дослідження), Парламентською Асамблеєю, Конгресом регіональних та місцевих органів влади, а також різними керівними комітетами (по місцевому і регіональному самоврядуванню, культурі, навколишньому середовищу тощо). Велика кількість заходів, що при цьому проводяться, вимагає значних зусиль з координації та узгодження дій та інтеграційних процесів.

"Базові принципи" враховують багато документів Ради Європи. Це Європейська Рамкова Конвенція з транскордонного співробітництва між місцевими органами влади [47], вже названа Торремоліноська Хартія, аналітичні документи Стратегії європейського регіонального планування [175], Європейська Хартія місцевого самоврядування [45], а також Проект Хартії регіонального самоврядування [98]. В "Базових принципах" беруться до уваги "Перспективи європейського просторового розвитку ЄС" (ESDP)

³ СЕМАТ – Європейська конференція міністрів з питань регіонального планування Ради Європи

[135], Балтійськаий Порядок денний-21 [6] та існуючі регіональні стратегії розвитку окремих регіонів Європи, таких як "Бачення і стратегії навколо Балтійського моря" [8] (VASAB; співробітництво між 11 країнами), "Структурна схема Бенілюксу" [222] (3 країни) і "Стратегія інтегрованого просторового розвитку Центральної, Адриатичної і Дунайської Європи" [174] (VISION PLANET; 12 країн).

Транскордонне співробітництво у питаннях просторового планування в Західній Європі отримало істотний розвиток у останнє десятиліття і зараз ці питання стоять перед Центральною та Східною Європою, де кордони протягом декількох десятиліть залишалися закритими, а прикордонні регіони у значній мірі "маргіналізувалися". В цих країнах транскордонне співробітництво є необхідною умовою економічного розвитку прикордонних регіонів та досягнення соціальної та політичної злагоди, оскільки по обидві сторони кордону часто проживає населення однієї національності. Останнім часом у Європі створено коло 140 євроєгіонів, що є прецедентом у розвитку транскордонної кооперації (Додаток 1).

Розвитку транскордонного співробітництва сприяли різноманітні організації Ради Європи – шляхом прийняття численних угод, резолюцій і рекомендацій. Так, ще у 1973 р. СЕМАТ прийняв "Резолюцію по прикордонним регіонам та регіональному плануванню", у якій були висвітлені ряд важливих принципів ефективного і узгодженого просторового планування у прикордонних регіонах. Цю резолюцію у 1985 р. доповнила "Резолюція щодо еволюції процесу прийняття рішень у регіональному та просторовому плануванні". Особливе значення для участі регіональних та місцевих органів влади у транскордонному співробітництві мають положення Європейської Рамкової Конвенції про транскордонне співробітництво та двох додатків до неї, про що більш детально буде описано далі.

У світлі резолюцій СЕМАТ та Європейської Хартії прикордонних та транскордонних регіонів, яка розроблена Асоціацією європейських прикордонних регіонів (АСПР), політика просторового розвитку у прикордонних регіонах щодо транскордонного співробітництва повинна заключатися у розробці, на підставі всеохоплюючого дослідження всього спектру функціональних відносин у прикордонних районах, загального підходу, що

передбачає представлення спільних рішень у формі транскордонних структурних схем і спільних планів.

Особливу увагу слід звернути:

- узгодженій охороні та бережливому використанні природних ресурсів у прикордонних районах. Це має особливе значення у випадку гірських районів, прибережних територій, лісів, боліт тощо;
- узгодженому плануванню прикордонних агломерацій;
- прикордонному аспекту у наданні державних та приватних послуг;
- організації транскордонних ринків зайнятості;
- розвитку прикордонної інфраструктури, транспорту та телекомунікаційних послуг;
- потенційному транскордонному впливу забруднень довкілля.

Європа вирізняється різноманіттям культур, з їх регіональними, національними і міжнародними специфіками, де 60 різних мов спілкування є лише одним з показників цього різноманіття. Культурні відмінності проявляються по-різному в мовах, музиці, живописі, архітектурі тощо, а також в економіці, будівництві, у формах відпочинку та переміщеннях, менталітеті населення. Ці культури формуються значною мірою відмінностями ландшафтів, міст і способів розселення, як це склалося в Європі. Таке різноманіття представляє безцінний потенціал для стійкого просторового розвитку. Політика Ради Європи спрямована на збереження культурного різноманіття і намагається створити умови, коли сучасні форми соціального, економічного і технічного розвитку не будуть нівелювати різні культурні ідентичності. Гранадська Конвенція збереження європейського архітектурного спадку (РЄ, 1985), Валлетська Конвенція захисту археологічного спадку (РЄ, 1992), Флорентійська Хартія захисту історичних парків та садів (ICOMOS-IFLA, 1981) охоплюють важливі принципи збереження і розвитку культурного спадку щодо стійкого просторового розвитку. У цьому ж ряду стоїть Європейська ландшафтна Конвенція (РЄ, Флоренція, 2000), у якій, поряд з іншим, у розділі міжнародне співробітництво, ст.9 " Транскордонні ландшафти", рекомендується, що "сторони повинні заохочувати транскордонне співробітництво на місцевому та регіональному рівнях, і скрізь, де це необхідно, розробляти і реалізувати спільні ландшафтні програми".

Все вище сказане, а також основні принципи політики стійкого просторового планування Європи направлені на досягнення

територіальної єдності через збалансований соціальний та економічний розвиток регіонів і підвищення їх конкурентоздатності.

Тобто, Європа має всі можливості для реалізації моделі поліцентричного розвитку, з формуванням регіонів – полюсів росту, включаючи периферію, як міських мереж, які можуть створювати стимули та необхідні зовнішньоекономічні масштаби для залучення інвестицій. [5]. Така концепція, в свою чергу, закладає основу для створення локального життєвого простору, який трактується як своєрідна і самобутня багатофункціональна урбанізована територія.

Концепція **мережі міських регіонів** і їх центрів, які між собою функціонально пов'язані, на європейському просторовому тлі визначає мережі такого функціонального призначення [19, с.14]:

- інфраструктури (швидкісні магістралі, залізниці, аеропорти);
- культурно-інформаційні;
- влади (адміністративне управління та суспільний контроль);
- товарообігу.

Згідно цієї регіональної концепції просторова структура Європи – це взаємодія мереж центрів та їх зв'язків, які виходять за межі національних кордонів та фізичних бар'єрів. З іншої сторони, означена концепція базується на принципі збереження в майбутньому образу Європи з окремих регіонів, мешканці яких живуть у спадково сприятливому середовищі, що обумовлює його своєрідність. Значна роль у реалізації цієї концепції відводиться транскордонному співробітництву.

У Хартії регіонального та просторового розвитку Європи вказується також на велике значення розбудови міст – воріт, через які здійснюється комунікація і торгівля з іншими континентальними потоками (наприклад, містами з портами, аеропортами, торговими ярмарками, культурними центрами). Цим визначається початок розвитку моделі поліцентричного загально континентального зростання. Такі міста-ворота розвивалися у минулому у західних та східних прибережних районах Європи, а завдяки розвитку міст-воріт східноєвропейської периферії на сучасному етапі з'явилися нові транспортні та енергетичні коридори у Азію.

Ця ідея була розвинута у програмі розбудови пан-європейської мережі транспортних коридорів, у яку включена також територія України. Тобто, назріла необхідність не лише економічної та політичної інтеграції всіх країн Європейського континенту, а й просторово-планувальна. Таким чином, слід погодитися з

концепцією **міждержавної інтеграції планувальної структури України** у спільну європейську структуру [19, с. 15-16]. Відповідно з цією концепцією запропонована планувальна організація "зустрічного" розвитку Центральної та Східної Європи з врахуванням таких об'єднуючих чинників: **природного макрорландшафту, транспортних коридорів та транскордонних територій**.

До чинників природного макрорландшафту відносяться Балтійське та Чорне моря та Карпати.

Щодо транспортних коридорів – територія України включена у пан-європейську мережу транспортних коридорів [118]:

- Коридор № 3: Берлін (Дрезден)-Вроцлав-Львів-Київ;
- Коридор № 5: Трієст-Любляна-Будапешт (Братислава)-Львів;
- Коридор № 7: Дунайський (водний);
- Коридор № 9: Гельсінкі-Санкт-Петербург-Мінськ (Москва)-Київ-Кишинів (Одеса)-Димитровград-Александрополіс (Додаток 2).

Формування національної мережі транспортних коридорів здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 346 від 20.03.98р. "Про затвердження Програми створення та функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні".

Цим документом передбачено, що Україна доповнює міжнародну мережу наступними транспортними коридорами:

- коридор Балтика-Чорне море: Гданськ-Варшава-Ковель-Одеса;
- коридор Європа-Азія: Франкфурт-Краків-Львів-Дніпропетровськ-Алмати;
- коридор ЧЕС: Анкара – Єреван – Тбілісі (Баку) – Ростов-на-Дону-Донецьк-Одеса-Одеса (Кишинів) – Бухарест (Тирана) – Димитровград (Афіни)-Стамбул;
- коридор Транскавказький: Одеса-Тбілісі (Єреван)-Баку-Ашгабат.

Нагадаємо, що транспортний коридор – це система, що включає мінімум два взаємодіючих різних види транспорту і відповідну сервісну інфраструктуру, що формується з метою забезпечення доставки великих обсягів вантажів та пасажирів "від дверей до дверей". Вплив такого транспортного коридору на господарський комплекс території, через яку він проходить, розповсюджується в зоні 200 км. Ось чому необхідно у планах соціально-економічного розвитку області враховувати проекти формування транспортних коридорів, координувати реалізацію таких проектів з боку

державних органів влади. Особливо, це стосується прикордонних областей, де ще виникає необхідність координації цих проектів з суміжними теренами сусідніх держав.

Таким чином, виникає третій об'єднувальний чинник – транскордонні регіони як засіб досягнення планувальної єдності. Вони плануються вздовж транспортних коридорів коло прикордонних пунктів перепуску. При цьому об'єктами інтеграції виступають не лише окремі сфери діяльності та комунікаційні зв'язки, а й простір з обох сторін кордону, який планується як єдине ціле. Як підкреслює професор Білоконь Юрій Миколайович, такі транскордонні регіони "відчувають на собі вплив як зовнішніх так і внутрішніх інтеграційних процесів. Тому їх слід розглядати спільно як територіальну систему, що потребує комплексного вивчення та структурної організації" [11].

Українська система просторового планування є ієрархічною системою і організована згідно Законів України "Про Генеральну схему планування території України", "Про планування і забудову територій" та "Про місцеві державні адміністрації", а також з Постановою Кабінету Міністрів України "Про проведення моніторингу реалізації Генеральної схеми планування території України" [55, 71, 66, 143].

На рівні генерального планування розвитку держави визначаються основні функції великих міст, основні рішення системи розселення, резервуються території для розміщення загальнодержавних інвестицій, в тому числі розвитку об'єктів важливої інфраструктури, суспільних інвестицій державного значення, визначається величина охоронних територій, впроваджуються обмеження забудови на курортах та природоохоронних територіях.

На рівні регіонів розпочаті роботи над планом використання територій областей, але такі роботи ще не закінчилися.

Процес підготовки генеральних планів великих міст складається з двох фаз – опрацювання техніко – економічного обґрунтування (ТЕО) та розробка генерального плану міста. Техніко – економічне обґрунтування містить в собі основні показники розвитку міста, альтернативні версії його територіального розвитку, визначає функціональні зони (характеризує призначення та функції окремих ділянок території) та просторову планувальну структуру міста на топографічних матеріалах. Генеральний план включає в себе схеми

транспортної мережі та мереж інженерної інфраструктури, вимоги до охорони довкілля (охоронні території) тощо. Генеральні плани становлять основу для подальших етапів робіт – детального планування, опрацювання планів забудови, а також архітектурного та будівельного проектування. Основною метою генерального плану є визначення функціонального призначення окремих ділянок території, умов забудови, а також створення місцевих нормативів, шляхом перенесення основних положень та рішень генеральних планів до детальних планів забудови та інших місцевих нормативних документів.

Новим у сучасній розробці Генеральної схеми планування території України є передбачене **просторове планування транскордонних регіонів з усіма сусідніми державами**. На даний час такі роботи ведуться Українським державним науково-дослідним інститутом проектування міст "ДІПРОМІСТО" (м.Київ).

Таким чином, основні принципи регіонального/просторового розвитку європейського континенту повинні реалізуватися, серед іншого, через національну регіональну політику, зокрема розвитку транскордонного співробітництва.

Розглянувши еволюцію розвитку транскордонного співробітництва, визначивши його роль та місце у інтеграційних процесах та регіональному розвитку, узагальнивши теоретико-методологічні підходи до дослідження ТКС, окресливши основні тенденції сучасного розвитку європейського континенту можна представити концепцію наших досліджень.

1. Активізація розвитку ТКС в Україні повинна розглядатися в контексті вирішення генеральної задачі – вступу до ЄС.

2. Розвиток ТКС повинен стати важливим попереднім доповнюючим етапом на шляху до євроінтеграції України, оскільки може здійснюватися уже в даний час, не чекаючи офіційних рішень на державному рівні, так як рішення про ТКС можуть прийматися на рівні регіонів або територіальних утворень, які мають адміністративний статус. Крім того, розвиток ТКС не втрачає своєї актуальності і після вступу до ЄС, бо сприяє створенню повністю інтегрованого простору у транскордонному регіоні.

3. Рішення про форми та механізми розвитку ТКС повинні прийматись на засадах законів і нормативних актів, які діють на теренах ЄС. Відповідно їх необхідно глибоко вивчати і адаптувати до умов України.

4. Для ефективного вирішення проблем розвитку ТКС необхідні поглиблені дослідження теоретичних основ, форм і механізмів ТКС з врахуванням світового, а особливо європейського досвіду ТКС і тих країн-сусідів, які ввійшли до ЄС для створення відповідної законодавчої та нормативної бази ТКС в Україні

Висновки до розділу

1. Культурна самобутність регіонів, що визначається їх історією, традиціями, народом, мовами, а також вірністю їх жителів своєму регіону, вносить важливий вклад у регіональну згуртованість та стимулювання економічного прогресу. Регіони всередині держав розвиваються нерівномірно. Вони мають різний природно-ресурсний потенціал, різну історію економічного розвитку, різний менталітет населення. На сучасному етапі рівень розвитку території визначається якістю життя населення, що впливає з основних засад теорії постіндустріального суспільства. Прикордонні регіони, що є периферійними у кожній державі, здатні стимулювати транснаціональний економічний розвиток і вишукувати прогресивні шляхи вирішення проблем, які виникають у зв'язку з їх розміщенням.

2. Роль транскордонного співробітництва багатогранна.

По-перше, роль транскордонного співробітництва у інтеграційних процесах визначається можливістю прискорення процесів вирівнювання життєвого рівня населення прикордонних територій до середньоєвропейського та досягнення вільного руху товарів, людей і капіталів через кордон до повної інтегрованості простору.

По-друге, транскордонне співробітництво сприяє мобілізації місцевих ресурсів та їх ефективному використанню з метою підвищення життєвого рівня населення прикордонних територій.

По-третє, транскордонне співробітництво робить можливим об'єднувати зусилля для вирішення спільних проблем у транскордонному регіоні, у тому числі для вирішення питань національної безпеки.

По-четверте, транскордонне співробітництво відіграє важливу роль як "полігон" для випробовування та адаптації європейського законодавства, інструментарію підвищення ролі регіонів, імплементації механізмів фінансової підтримки.

3. Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження транскордонного співробітництва є загальна теорія постіндустріального суспільства, яка інтерпретується через прикладні аспекти теорії інституціоналізму, регіоналістики та регіональної економіки, конкурентних переваг, міжнародної економіки та міжнародної інтеграції. В основі дослідження лежить системний підхід.

4. Виділяються наступні етапи формування інституту ТКС в Україні: 1. Створення законодавчого середовища; 2. Інституційне забезпечення ТКС (основні та допоміжні структури); 3. Формування громадянського суспільства в контексті розвитку ТКС (поінформованість населення та залучення до активної співпраці громадян); 4. Формування регіональної політики розвитку транскордонного співробітництва.

5. Просторове облаштування в прикордонних регіонах опирається на головні ідеї просторового розвитку, а також засоби його реалізації в національних державах по обидві сторони кордону. Новим у сучасній розробці Генеральної схеми планування території України є передбачене просторове планування транскордонних регіонів з усіма сусідніми державами, що повинно бути враховане у регіональній політиці розвитку транскордонного співробітництва.

6. На шляху до вступу України до ЄС необхідно узагальнити досвід європейського транскордонного співробітництва як попереднього та доповнюючого етапу інтеграції у регіональному вимірі. Для формування цілісної, дієвої політики розвитку транскордонного співробітництва в Україні необхідно розробити теоретико-методологічні основи співробітництва та обґрунтувати шляхи і механізми його поглиблення.